

XIX. YÜZYIL OSMANLI MUHADDİSLERİ VE ESERLERİ

Dr. Selahattin YILDIRIM*

ABSTRACT

It is very important to make a work based on the libraries and fix the original works and take them in order to know and make others to know our culture heritage. That is why, it is necessary to research again and fix the original works in a more careful way. Especially the tradition (hadis) works that are made in the Ottoman Satate.

In this work which we have limited with the 19 th. century, the biographies of the scholars which has worked on the tradition (hadis) were researched. And the ones that we could find a copy of it in any library, according to its content and method, many detailed knowledge were given and was tried to set the scientific value of it.

Although the works on tradition (hadis) are a bit less in the Ottoman period when we compare with the others, there are many qualified works among of them. Moreover, it will be understood better with this work that the Ottoman scholars have made many works about the tradition (hadis) but they are unfortunately not known among the today's researches.

Key words: History of Tradition (Hadis), Ottoman Tradition Works, The Ottoman Scholars, 19'th Century.

GİRİŞ

Medeniyetler arası savaşta kültürün üstünlük ve hâkimiyet unsuru olarak ne kadar önem kazandığı malumdur. Bu bakımdan kültürel mirasımızı tanıma ve tanıtmaya adına kütüphanelere dayalı çalışmalar yapılarak yabancı

* Emekli İstanbul merkez vaizi ve "Osmanlı Hadis Araştırmaları Merkezi" başkanı.

kaynaklara referans olabilecek nitelikteki orijinal eserlerin tespit edilip gün yüzüne çıkarılması büyük önem taşımaktadır.

Bu düşünceden hareketle diğer dinî ilim dallarında olduğu gibi Osmanlı'daki hadis çalışmaları alanında da nadide eserleri bünyesinde barındıran kütüphânelerimizin katalogları taranmak suretiyle tespiti yapılan eserler araştırmacıların istifadelerine sunulmalıydı. İşte biz bu makalemizde bunu yapmaya çalıştık.

Araştırmada, Avrupa için yükselme ve ilerleme, Osmanlı için çözümlenme ve dağılma dönemi olan XIX. asırda Osmanlı toplumunda hadis ilminin arzettiği durum tespit edilmeye çalışılmaktadır. Muhaddis Osmanlı âlimlerinin kısaca biyografileri, bu alanda kaleme almış oldukları eserlerin kütüphâne kayıtları tesbit edilerek, mahiyetleri hakkında tanıtıcı bilgi verilmektedir.

Bir asır gibi uzun bir zaman dilimini herhangi bir ilim dalı açısından bir makale çerçevesinde ele alıp değerlendirmenin ve gelecek araştırmacılara ilham kaynağı olabilecek nitelikteki sonuçlara ulaşmanın kolay bir iş olmadığını biliyoruz. Bu bakımdan çalışmamızın kendine has zorluklar sebebiyle bazı eksik yönlerinin varolabileceğinin farkındayız. Ancak yine de bütünüyle tespite dayalı bu çalışmanın önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

İlmî ve Kültürel Hayat Açısından XIX. Yüzyıl

XIX. yüzyılda ulemanın toplumsal ve siyasal gücünün azalması ve reform niteliği taşıyan programların uygulamaya konulması ile geleneksel kurumlar terk edilmeye başlandı. Bu durum, siyasî gücün Batılı okullarda okumuş, Avrupa'ya seyahat etmiş subay, bürokrat ve tercümanların eline geçmesine neden olmuştur.¹

İlk defa bir kısım Osmanlı aydını kendi değerlerinden şüphe etmeye başlamış, yerli kurumlar eski olduğu için kötü görülmüş, yeniler yeni olduğu için takdir görmüştür. Bu da toplum faktörü göz önüne alınmadığı için kaosu artmasına sebep olmuştur.

Öte yandan ulema ve tarikat şeyhleri, yenileşme ve Tanzimat dönemi boyunca III. Selim ve II. Mahmud'un reformlarına destek vererek devletin

¹ Bk. H. Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 54.

yanında yer almışlar, yenileşme ve reformlara karşı tavır alan Yeniçerilerle mücadele etmişlerdir.²

XIX. asrın ilk yarısından sonra dikkat çeken bazı önemli olaylar vuku bulmuştur. Kronolojik sıraya göre bu mühim olaylar şunlardır: 1853'te Maarif Nezâreti kurulmuş, 1861'de İnas Okulu, 1864'te Dil Okulu, 1866'da Mekteb-i Tıbbiye, 1867'de Eczacılık Mektebi, 1868'de Galatasaray Lisesi açılmıştır. Ayrıca bu dönemin önemli iki olayı 1864'te Mecelle Cemiyeti'nin kurulması ile Eyalet sisteminin terk edilip Vilayet sistemine geçilmiş olmasıdır.³ Bütün bunların yanında geleneksel eğitim kurumlarına olan rağbet azalmaya, medrese ve tekkeler işlevini yitirmeye, fonksiyonellikten çıkmaya başlamıştır. Sonuç olarak eski ile yeni arasında dalgalanan toplumda her iki usûlde de nitelikli eserler ortaya çıkmamıştır. Tartışma rekâbeti, motivasyonu ve başarıyı getireceği yerde kavga, iftira, karalama ve başarısızlığı getirmiştir. Yine de her iki tarafın yolcuları da eksikliklerini ikmal adına gayret göstermiş, yanlış zeminde ve yanlış metotla tartışan kısmen yazılı, çoğunlukla sözlü kültür havzaları oluşmuştur.

XIX. asır bazı ulema ailelerinin devlet bünyesindeki etkinliklerine de sahne olmuştur. Bu ailelerin başında XVIII. yüzyıl başlarından XX. yüzyıl başlarına kadar 200 yıldan fazla devam eden ve Osmanlı ilmiye mesleğine altı şeyhülislam, bir çok kazasker, kadı ve müderris yetiştiren Dürrizâdeler gelmektedir.⁴ Diğer meşhur ulemâ aileleri; Çerkeşbeyzâdeler ve

² Bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1284, IX, 2251; Yücer, *a.g.e.*, s. 62-63. XIX. asır Osmanlı'da ulemâ ve tasavvuf erbabının modernleşme hareketine destek, tenkit ve sonuçları için bkz. Uriel Heyd, "The Ottoman Ulemâ and Westernization in the Time of Selim III and Mahmud II", *The Modern Middle East*, London 1993, s. 29-59; Osman Özkul, *III. Selim Döneminde Osmanlı Ulemâsı ve Yenileşme Konusundaki Tutumları (1789-1807)*, (İÜSBE. Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı Dok.Tezi), İstanbul 1996; Ahmet Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Ulemâsı (1770-1870)*, (İÜSBE. Sosyoloji Anabilim Dalı Dok. Tezi), İstanbul 1994; ayrıca bkz. Hamit Er, *1699-1839 Arası Osmanlı Devleti'nde Eğitim Müesseseleri ve Yenileşme, Modernleşme* (Doktora Tezi) İstanbul 1998. İhsanoğlu, Ekmeleddin, "19. Asrın Başlarında -Tanzimat Öncesi-Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulemâ Grubunun Buradaki Yeri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri: I. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu* (3-5 Nisan 1987), s. 43-47; A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1988, ss.1-66.

³ Bk. Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İstanbul 1973, s. 19; Halil İnalçık "Eyalet", *DİA*, XI, 550.

⁴ Bk. Mehmet İpşirli, "Dürrizâdeler", *DİA*, X, 38; H. Mahmut Yücer, *a.g.e.*, s. 72.

Paşmakçızâdelerdir.

Hadis İlmî Açısından XIX. Yüzyıl

Bir dönemi her hangi bir ilim dalı açısından tahlil ederken öncelikle o dalda yetişmiş olan ilim adamlarını, verdikleri eserlerini, yaşadıkları toplum üzerindeki etkilerini, kısaca tedris, te'lif ve tebliğ diye özetleyebileceğimiz ilmî faaliyetlerini, yöntemlerini bilmek gerekmektedir. Ayrıca dönemi tahlil ederken yazılı kültür incelemelerinin yeterli sonuçları vermediği de gerçektir. Çünkü Osmanlı toplumunda resmî kurumların dışında, kayıttan ve denetimden uzakta yaygın eğitim formlarının etkin olarak sürdürüldüğü ikincil kültür kurumlarının faaliyetleri oldukça fazlaydı. Değerlendirmede bunlar da göz önüne alınmalıdır. Yine o dönemde yaşamış olan âlimlerin yorumları da sağlıklı tespit ve tahliller yapılması açısından önemlidir.

Konuya bu açıdan baktığımızda mesela tahlil etmeğe çalıştığımız asırda Abdullah Ahıskavî'nin devir hakkındaki değerlendirmeleri önemlidir. XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında yaşamış olan Ahıskavî, ortaya koymuş olduğu hacimli ve orijinal eseri *Levamiu'l-Envar*'ın giriş kısmında yaşadığı devir, bu devirde yetişmiş olan ilim adamları ve bu ilim adamlarının oluşturdukları ilim meclislerini değerlendirmektedir. O'na göre; bu devirde ilim öğreten ve öğrenen kimselerin artık ilim ile pek ilgisi kalmamış, işin ciddiyetinden uzaklaşmış, ciddî eserler ve çalışmalar yapılamaz olmuştur.

XVII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey, kaleme aldığı "*el-Makamu'l-Mahmûd*" adlı eserinin önsözünde, "*Ulema-i Rûm hadis ilmi alanında çok kısır kalmıştır. Bundan dolayı farklı bir metotla farklı bir eser kaleme almayı düşündüm...*"⁵ ifadesi ile sanki Abdullah Ahıskavî'nin değerlendirmelerine öncülük etmektedir. Gerçekten de XIX. yüzyılın yazılı hadis ilmi açısından parlak bir dönem olduğunu söylememiz mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki Okçuzâde'nin yaşadığı dönemde Sultan I. Ahmed tarafından hadis ilmi alanındaki çalışmalara sağlanan devlet desteği, her hangi bir padişah tarafından XIX. yüzyılda sağlanmış da değildir.

⁵ Bk. Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey, "*el-Makâmü'l-Mahmûd*" (giriş yazısı), Sül. Ktp., Esad Efendi, nr. 3586

Bu asırda Anadolu uleması tarafından ortaya konmuş olan çalışmalar toplam yetmiş dokuz civarındadır. Bunları; 1. Tek hadis yorumları, 2. Kırk hadis tetkikleri, 3. Belli konularla ilgili belli sayıda derlenmiş olan hadislerin tercüme ve şerhleri, 4. Yönetimle ilgili çalışmalar, 5. Cihadla ilgili çalışmalar, 6. Ricalle ilgili çalışmalar, 7. Sahabe ve Hz. Peygamber'le ilgili çalışmalar, 8. Fihrist çalışmaları, 9. Usûl-ü hadis alanındaki tercüme, şerh ve haşiye-ler, 10. Temel kaynakları tetkik maksadıyla yapılmış çalışmalar şeklinde tasnif edebiliriz.

Bu çalışmalar arasında en hacimli ve en orijinal olanı Abdullah Ahıskavî'nin söz konusu eseridir. Muhakkik, müdakkik, münekkik ve ansiklopedik bir âlim olan Ahıskavî dışında Osmanlı dönemi Anadolu coğrafyasında 19. yüzyılda yetişmiş âlimlerden Reîsü'l-kurra Abdullah Eyyübî ve Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevi'yi de bu arada zikretmemiz yerinde olacaktır.

Bu üç âlim dışında, 19. yüzyılda, hadis ilminin birçok alanı ile ilgili eser kaleme almış olan İbrahim Sıdkı İškodravî karşımıza çıkmaktadır. Hadis alanında on kadar risale kaleme almış olan İbrahim Efendi, verdiği eserleri ile talebe-i ulumun ve halkın faydalanması için gerekli olan konuları tercih etmiştir.

Bize göre en ilginç çalışma, Sultan Abdulmecid Han'ın seyisi Mehmed Saîd'in kaleme almış olduğu "*Tuhfetü'n-Nebi*" adlı eseri ile onun şerhi olan "*Şerhü Tuhfeti'n-Nebi*"dir.

Mehmed Saîd, Sultan Abdulmecid'e ait atların bakımı ile ilgilendiği dönemde hadis, tefsir ve lügat kitaplarını taramak suretiyle meydana getirdiği eseri ile Osmanlı eğitim ve kültür hayatının ne denli köklü ve sağlam temeller üzerine oturtulmuş olduğunun en ilginç misalini ortaya koymuştur.

19. yüzyıl Osmanlı muhaddislerini ve eserlerini, bir önceki asır olan 18. yüzyılın muhaddisleri ve eserleri ile karşılaştırdığımızda gerek kemiyet gerekse keyfiyet açısından önemli farklılıklar bulunduğunu görmekteyiz.

18. yüzyılda kaleme alınmış olan eser sayısı 140 civarında iken 19. yüzyılda verilen eser sayısının 79 civarında kalmış olması, sayısal olarak aradaki farkın önemli boyutlara ulaşmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Fark sadece kemiyetle sınırlı olmayıp keyfiyette de kendisini hissettirmektedir. 18. yüzyılda yetişmiş olan muhaddisler arasında; İshak Hocası Şemseddin Ahmed Efendi (ö. 1120/1708), Fazıl Süleyman Efendi (ö. 1134/1721), İbrahim Fıtrî Efendi (ö. 1135/1723), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1729), Davud el-Karsî (ö. 1160/1747), Yusuf Efendizâde Abdullah Hilmi (ö. 1167/1753) Osman b. Yakub el-Kemahî (ö. 1171/1757), Ahmed el-Meninî (ö. 1172/1758), Müstakimzâde Süleyman (ö. 1202/1787) ve Hanif İbrahim (ö. 1217/1802) gibi büyük âlimler vardır.

Bu âlimlerin ortaya koymuş oldukları önemli eserler arasında Ahmed el-Meninî'nin yarım kalan "*İzaa'tü'd-Derârî*" adlı *Buhârî* şerhini, Fazıl Süleyman Efendi'nin "*Buğyetü'l-Müslim ve Ğunyetü'l-Muğnim*" adlı *Müslim* şerhini, İbrahim Fıtrî Efendi'nin *Buhârî Şerhi*'ni, Hanif İbrahim Efendi'nin "*Hülâsatü'l-Vefâ fi Şerhi's-Şifâ*" adlı Şifa şerhi'ni, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Şerh-ü Nuhbetü'l-Fiker*'ini, Osman b. Yakub el-Kemahî'nin "*el-Müheyyâ fi Kesfi Esrari'l-Muvattâ*" adlı Muvatta şerhini⁶ ve Yusuf Efendizâde'nin "*Necahu'l-Karî*" isimli 30 ciltlik *Buhârî* şerhini zikredebiliriz.

18. yüzyılda kaleme alınmış olan bu önemli eserlere karşılık 19. yüzyılda orijinal sayılacak ve referans olabilecek yegâne çalışmanın Abdullah Ahıskavî'nin kütüphâne kayıtlarına girmemiş *Levâmiu'l-Envâr* isimli eseri olduğunu, bunun dışında başka bir eser göstermenin mümkün olmadığını görmekteyiz.

Bu durum, Ahıskavî'nin, devrindeki ilim adamlarını, bunların ortaya koydukları çalışmaları ve 19. yüzyılı ilmî açıdan sert bir dille eleştirmesini haklı kılmaktadır.

XIX. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Hadis Âlimleri ve Eserleri

1- Hafîd Efendi (ö. 1226/1811)

Asıl adı Mehmed olup dedesi Reîsü'l-küttâb Mustafa Efendi'ye nisbetle Hafîd olarak şöhret bulmuştur. Şeyhülislâm Mustafa Âşir Efendi'nin oğlu-

⁶ Osmanlı toplumunda yetişmiş olan âlimler tarafından Muvatta üzerine yazılmış yegane şerh olma özelliği taşıyan, nüsha farklarını esas alan, kaynak zenginliği ve bir çok yönü ile orijinal olan bir eserdir. Yazma nüshaları için bk. Sül. Ktp., Kılıç Ali Paşa, 260 (Müellif hattı); ay. Ktp., Çelebi Abdullah, nr. 66; Koca Ragıp Paşa, nr. 327; Kütahya Yahit Paşa Ktp., 1071; Daru'l-Kütübi'l-Misriyye, 586.

dur. İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulundu. İstanbul'da vefat etti. Kabri, Pîrî Mehmed Paşa Tekkesi hazîresindedir.⁷

Eseri: *Şerhu Hadîsi Erbâîn*.⁸

2- Abdullah Ahîskavî (ö. 1229/1813)

Tam adı Ebû Muhammed Ziyâuddin Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Ahîskavî'dir. Ahıska vilayetinin Uzgur nâhiyesine bağlı Orpala adlı köyde 1146/1733 yılında doğdu. Lakabı Ziyâuddin, künyesi ise Ebû İshak ve Ebû Yâkub'dur. İlk eğitimine âlim, fâzıl ve vera sahibi bir kişi olan babası Muhammed Efendi'den Kur'an okuyarak başladı. 1164/1751 yılında ilim tahsili amacıyla memleketinden İstanbul'a gitmek üzere ayrıldı. Önce Kars'a uğradı. Burada İsmail b. Muhammed eş-Şîrvânî el-Berküşadî'den çeşitli dersler okuyup icazet aldı. Hocasından izin alarak 1172/1759 yılında Erzurum'a gitti. Buradaki meşhur âlimlerin ilim meclislerine devam etti. Erzurum'dan Diyarbakır'a geçti. Burada kendisinden çeşitli dersler aldığı hocası es-Seyyid eş-Şerîf Ömer el-Câmedî'den büyük bir topluluk huzurunda icazet aldı. Bu icazette Buhârî silsilesi de yer almaktadır. 1174/1761 yılında Mısır'a gitmek üzere Diyarbakır'dan ayrıldı. Kahire'de Abdusselam el-Erzincanî (ö. 1170/1756) ile görüştü ve kendisinden dersler aldı. El-Erzincanî'nin kendisine verdiği icazeti aldıktan sonra Kahire'den ayrılarak İstanbul'a geldi. Bu tarihlerde henüz sağ olan Ebû Saîd el-Hadîmî'ye uğrayıp teberrükten ondan da icazet almak istiyordu. Ancak bu isteği gerçekleşemedi. İsmail el-Hâfız el-Konevî'nin delaletiyle Büyük Ayasofya Medresesi'ne yerleşen Abdullah Ahîskavî, Şeyhülislâm Es'adzâde'nin işaretleriyle

⁷ Hayatı hakkında bilgi için bk. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmânî*, İstanbul 1311, II, 235; M. Tahir, *OM*, İstanbul 1333, I, 283; Âgah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 375-376; İsmail Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, II, Ankara 1988, s. 93-120-121; ay. mlf. "Âşîr Efendi Kütüphanesi", *DİA*, IV, 8; Nihal Atsız, "Hafid Efendi", *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1968, VIII, 312; Abdulkadir Özcan, "Hafid Efendi", *DİA*, XV, 112.

⁸ Eserin bir nüshasının müellif tarafından bağışlanan Hafid Efendi kütüphanesi 29 numarada bulunduğu eski harflerle basılmış bulunan katalogda yazılı ise de, böyle bir esere rastlamak mümkün olmadı. Hafid Efendi'nin eseri üzerine ismi tespit edilemeyen birisi tarafından 315 varak hacminde Arapça olarak geniş bir şerh yazılmıştır. Hadis, Usul, Kelam, Tarih, Ahlak ve Tıp kaynaklarından faydalanmak suretiyle meydana getirilmiş olan bu eser, 10 Recep 1222/1807 tarihinde tamamlanmış ve 1223/1808 tarihinde Berber zâde'nin talebesi olduğunu söyleyen Derviş zâde Hafız Mehmed isimli birisi tarafından istinsah edilmiştir olup Sül. Kıp., Esad Efendi, 407 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

hâdis dersleri verdi.

1200/1786 yılında Sultan Abdulhamid tarafından Vâlide Sultan Camii'nde (Bahçekapı Yeni Cami) tefsir dersleri vermek üzere görevlendirildi. 1203/1789 yılında Perşembe günleri öğleden sonra Ayasofya Camii'nde ders vermek üzere tayin edildi. Rivayete göre, tefsir dersine iştirak eden Sultan Abdulhamid, ders bitiminde duygulanarak ağladı. 1228/1813 yılında İstanbul'da vefat etti. Üsküdar Karaca Ahmed Mezarlığı'nın Kuyubaşı bölgesine defnedildi.⁹

Eseri: *Levâmiu'l-Envâr*.¹⁰ Bu eser, ansiklopedik bir müellif olan Abdullah Ahıskavî'nin en önemli çalışmasıdır. Kendi ifadesine göre, artık kemale ermiş, bütün ilimleri hazmedip bütün kaynakları elinin altına aldıktan sonra, tedris işini de azaltmış, yeni bir metot ile *Kütüb-i Sitte*'yi ve Suyûtî'nin *el-Câmû'l-Kebîr*'ini ele alarak te'lîf etmiştir. Yine eserin önsözünde kaydettiklerinden anlaşıldığına göre, yaşadığı dönemde ilim öğretene ve öğrenen kimselerin artık ilim ile pek ilgisi kalmamış, herkes işin ciddiyetinden uzaklaşmıştır. Bundan dolayı ciddî eserler ve çalışmalar ortaya çıkmamıştır.

Yaşadığı dönemi ilim açısından bu şekilde özetleyen ve böyle bir ortamda kendisinin farklı olması gerektiğini vurgulayan Ahıskavî, eserini te'lîfe karar vermiş, uzun ve yorucu bir emekten sonra orijinal ve farklı bir çalışma ortaya koymuştur.

Levâmiu'l-Envâr'da takip ettiği metot ile *Kütüb-i Sitte* üzerine sergilediği çalışma türünü hiçbir müellifin izlemediğini ifade eden Ahıskavî, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'yi mükerrer rivayetleri hafzederek yeniden tasnif etmiştir. Sırayla ele alınan eserlerde önce-

⁹ Abdullah Ahıskavî, *Revamizü'l-'Ayan*, Sül. Ktp., Halet Efendi, 583, III, vr. 368^a-373^b; ay. mlf., *Muhtasar Revamizü'l-'Ayan*, Sül. Ktp., Esad Efendi, 2127, II, vr. 641^b-644^a; Akifzâde Abdurrahman, *Kitabü'l-Mecmu'fi'l-Meşhûdi ve'l Mesmu*, (terc. Hikmet Özdemir), İstanbul 1998, s. 224-226; M. Tahir OM, I, 370-372; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, İstanbul 1955, I, 487; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, Beyrut ty. , VI, 109; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 674; Cahit Baltacı, "Abdullah Ahıskavî", *DİA*, I, 80-81.

¹⁰ Sül. Ktp., Esad Efendi, 421, 422, 423 ve 424 numaralarda kayıtlı dört ciltlik yazma, sözü edilen eser olup Arapça'dır. Bunlardan 421 numaralı cilt 510 varak, 422 numaralı cilt 528 varak, 423 numaralı cilt 531 varak ve 424 numaralı cilt de 381 varaktan oluşmaktadır. Eser kütüphane kayıtlarından düşmüş olduğu için bugüne kadar araştırmacıların dikkatini çekmemiş ve üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple de çalışmamız eserle ilgili bir ilk olmaktadır.

den geçen rivayetleri çıkarmış, bir nevî altı kitap bir bütün haline getirilerek yeniden düzenlenmiştir. Bütün bunlardan sonra müellif, bilinen hadislerin tamamını cem' etmeyi hedefleyen ve bu noktada *Cemu'l-Cevâmi'* adlı bir eser meydana getiren es-Suyûfî'nin eserini yedinci kitap olarak ilave etmiş, buradaki mükerrer rivayetleri de ortadan kaldırdıktan sonra, hadislerin tamamını câmî yeni bir çalışma ortaya koymuştur. *Cemu'l-Cevâmi'* dört ciltlik eserin üçüncü cildini kapsamaktadır. Dördüncü cilde gelince, burada ise Ahîskavî rivayetlerde isimleri geçen sahâbe, tabiûn ve tebe-i tâbiîn'in terceme-i hallerini ele almış, firkalar ve kolları hakkında bilgi vermiş ve ensab isimli bir başlık açarak, çalışmada nisbeleri geçen kişilerin nisbeleri ile ilgili bilgileri sıralamıştır.

Bütün bunlarla çalışmada muğlak hiçbir yön bırakmamayı amaçlayan müellifin te'lif metodu ise şöyledir: Çalışmada müstakil her eser "Lâmi" ismiyle isimlendirilmiş, bu "Lâmi" lerin hepsi bir giriş ile başlayarak bir çok kitap ve bâba ayrılmış ve hâtîme kısımları ile sonuçlandırılmıştır. *Kütüb-i Sitte* konuları az fark dışında genelde Allah'ı bilme, yaratılış, kaza-kader, ehl-i sünnet-bid'at, arz, kürsî, cennet-cehennem, ruh, şeytan, menâkibu'l-enbiyâ, siyer-i nebî, farzlar, vacipler, mekruhlar, ibâdât, muâmelât, cinâyât, ukûbât, muharremât, kıyâmet, sur, cehennem azabı, cennetin nimetleri şeklinde bir tasnifle ele alınmışlardır. es-Suyûfî'nin *Cemu'l-Cevâmi'*indeki metodunu aynen koruyarak Hz. Peygamber'e ait rivayetleri alfabetik sıraya göre sıralamış, fiilî ve takrirî rivayetleri ise râvî isimlerini zikrederek ve alfabetik sıraya dizerek aktarmıştır. Burada nakledilen her rivayetın sahâbî ravîsinin ismine ve kaynağına da işaret edilmektedir. Kaynaklar için kısaltma rumuzlar kullanılmış, bu rumuzların ne anlama geldiği *Cemu'l-Cevâmi'* ile ilgili rivayetleri nakletmeye başlarken hatırlatılmıştır.

Sahâbe, tabiûn ve tebe-i tabiîn'in terceme-i hallerine gelince, ashab; ümmehâtü'l-mü'minîn, muhacirler, ensâr, tabiîn ve etbâ'ı şeklinde bir sıralama ile kendi içinde alfabetik olarak dizilmiştir. En sonunda ise şîa, mürchie, havâric ve mu'tezile gibi firkalarla bunların kolları hakkında bilgiler verilmiş ve neseblere dair açıklamalarla eser ikmâl edilmiştir.

Bu kadar büyük bir öneme haiz olan eserin Bursalı Mehmet Tahir tarafından muhtemelen görülmeyen (مختصر الكتب الستة بحذف المكررات) şeklinde

tanıtılması daha sonra eserin şöhrete ulaşmasını engellemiş olmalıdır. Nitekim daha sonra eser hakkında görmeden yapılan pek çok değerlendirmede aynı ifade kullanılmıştır.¹¹ Halbuki eseri, *Kütüb-i Sitte* muhtasarı olmaktan çok, çeşitli orijinal yönleri bulunan te'lif bir eser olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır. Tek nüsha olduğunu tahmin ettiğimiz müellif nüshası bu eser, 1210 hicri ile 1217 hicri tarihleri arasında te'lif edilmiştir. Her cildin sonunda farklı bitiş tarihleri açıkça gösterilmiştir. Bu duruma göre eserin 8 yıl gibi uzun bir zaman içerisinde tamamlanabilmiş olduğu görülmektedir.

3- Süleyman Mollazâde Köstendîlî (ö. 1232/1816)

Asıl adı Süleyman, lakâbı Mollazâde, mahlası ise Şeyhî'dir. 1163/1750 yılında Köstendil şehrinde doğdu. İlk bilgilerini memleketinde aldıktan sonra İstanbul'a gelerek tahsilini burada tamamladı. Nakşibendî şeyhi Şâmîzâde Ali Efendi'ye intisab etti. Rumeli'de Nakşibendî tarikatının yayılmasında önemli rol oynamıştır.¹²

Eseri: *Te'vilâtü Hadisi Erbaîn*:¹³ Müellif her ne kadar bir kırk hadis derlemeyi amaçladığını söylemişse de otuz dört hadisle yetinmiştir. Eserde yer alan hadislerin tümü mutasavvıfların bakış açısıyla şerh edilmişlerdir. Hadislerin senedleri tümüyle hazfedilmiş ve sıhhatleri üzerinde durulmamıştır.

4- Atâullah b. Muhammed Belgîrâdî (ö. 1236/1818)

Eseri: *Şerhu hadîsi men arefe nefsehü fekad arefe rabbehü*¹⁴: Müellif Atâullah'ın önsözde belirttiğine göre bir sohbet esnasında dostlarından biri sözü bu hadise getirmiş, o da bu konuda yeterli bilgi sahibi olmadığını itiraf

¹¹ Bk. Cahit Baltacı, "Abdullah Ahîskavî", *DİA*, I, 80-81.

¹² Hayatı hakkında bil için bk. Süleyman Köstendîlî, *Bahrü'l-Velâye*, Sü. Ktp. Hacı Mahmud, 4528, s. 372; M. Tahir, *OM*, I, 88; Ali Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî* Ankara 1989, Heyet, *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1999, IX, 21; H. Mahmut Yücer, *a.g.e.*, s. 316-317.

¹³ Nüshaları için bk. Sü. Ktp., M. Arif-M. Murat, 213 vr. 43^b-53^a; İstanbul Ün. Merkez Ktp., TY., 822, vr.1^b-6^b. Eserin tanıtımı için bk. Abdulkadir Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara 1991, s. 269-272; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları I*, İstanbul 2000, s. 179-180.

¹⁴ Yazma nüshası için bk. Sü. Ktp., Lâleli, 3653, vr. 164^a-165^b. Risale mezkur hadisin şerhi olup Arapça'dır.

ederek bilinenden biraz farklı bir anlayışla izah etmiş, bunun üzerine kendisine itiraz edilmiştir. Daha sonra bu hadisi bir risale içinde şerh etmeye karar vermiş ve bu risale ortaya çıkmıştır.

Atâullah risalesinde önce ma'rîfet ve ilim istilahlarını açıklayarak söze başlamış, daha sonra ilim elde etme yollarını açıklamış, hadisin tasavvufî ve felsefî bir yorumunu yapmıştır. Şerh esnasında Allâme ed-Devvânî'den nakil de yapılmış olan risalede "mes'ele" ifadesi ile açılan başlık altında Türkçe olarak sorduğu iki soruya yine Türkçe cevap vermiştir. Bu sorulardan biri söz konusu hadisin sahih olup olmadığı, diğeri ise hadisin içeriği ile ilgilidir.

Değerlendirmeye esas alınan yazmada herhangi bir müstensih ismi veya istinsah tarihine rastlanmamıştır.

5-Mehmed Münîb Efendi (ö. 1238/1823)

Osmanlı âlimlerinin ileri gelenlerinden olup Anteplidir. İsmail Hakkı Konyalı'nın yetiştirdiği ve icazet verdiği seçkin talebelerindedir. Üstün ilmi müktesebatı sebebiyle ruûs imtihanına tabi tutulmadan tedaris hayatına başladı. Haremeyn müfettişliği, Temyiz mahkemesi hakimliği, İzmir ve İstanbul kadılığı görevlerinde bulundu. I. Abdülhamid devrinde huzur derslerinde mukarrir olarak görev yapmıştır. Hayatının çeşitli dönemlerinde çeşitli pâyelere nâil olmuştur. İslâmî ilimlerde geniş vukûf sahibi olan bir âlimdir. Eserlerini Türkçe ve Arapça olarak kaleme almıştır. 20 Şevval 1238 /6 Haziran 1823 tarihinde vefat etti.¹⁵

Eserleri:

¹⁵ Hayatı hakkında bilgi için bk. Akifzâde Abdurrahman, *Kitabu'l-Mecmu* (terc. H. Özdemir), s. 250-251; Mehmed Tahir, *OM*, II, 34-36; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, IV, 517; Muallim Nâci, *Esâmî*, İstanbul 1308, s. 306-307; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, II, 359-360; *İzahu'l-Meknûn*, İstanbul 1947, I, 344, 414, 437, 482; II, 17; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, XII, 54; Şemseddin Samî, *Kamusu'l-A'lam*, İstanbul 1306, VI, 4458; Ebû'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, (hz. İsmet Sungurbey), İstanbul 1956-1966, II-III, s. 171-173, 855-856; M. Tayyib Okuç, "Şemsu'l-Eimme es-Serahsî'nin Şerhu's-Siyerü'l-Kebîr'inin Türkçe Tercümesi ve Mütercim Mehmed Münîb Ayıntâbi'nin Diğer Eserleri", 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu. Şemsu'l-Eimme es-Serahsî Armağanı*, s. 27-42; Ahmet Özel, "Ayıntâbi Mehmed Münîb", *DİA*, IV, 245-246; *İstanbul Kitapları Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, İstanbul 1943, s. 688.

a- *el-Hikmetü'l-Garrâ fî Ahkâmi'l-Gazâ*.¹⁶ Müellifin belirttiğine göre Sultan Selim b. Mustafa Han devrinde Mekke-i Mükerrreme'de ikamet eden Muhammed Akîle el-Mekkî (ö.1150/1737) isimli bir âlim *Fezâilu'l-Cihâd* isimli çok değerli ve teferruatlı bir eser kaleme almış ve bunu İstanbul'a ulaştırmıştı. Şeyhülislâm Mustafa Hamidîzâde çok faydalı olan eseri tercüme etmesini Münîb Efendiden istemiş, böylece bu eser meydana gelmiştir.

Eserin başında yer alan iki mukaddimeden birinde cihadın önemi, diğerinde ise kullanılan kaynaklarla ilgili rumuzlar konu edilmiştir. Daha sonra asıl konuya geçilerek başlıklara yer verilmeden ve belli bir tasnif esası gözetilmeden hadislerin sıralanmasına geçilmiş, her hadis tercüme edilerek gerekli izahat yapılmıştır.

Tamamen hadislere dayanan eserde, hadisçilik anlayışından çok gaza ve cihad konularının ağırlığı hissedilmektedir. Değerlendirmeye esas alınan yazma tam olup istinsah tarihi ve müstensihi belirtilmemiştir.

b- *Temhîdü'l-Mevlûd fî Mehdi'l-Vücûd*.¹⁷ Müellifin önsözde belirttiğine göre, hadis ve fıkıh kitaplarına müracaat etmek suretiyle doğum, çocuk hakları, çocuklara isim koyma, akika kurbanı ve çocuk terbiyesi gibi konulara dair bir risale kaleme alarak Sultan Mahmud'a ithaf etmiştir. Ehli imân hayatta oldukça ve bu risaleden faydalanıldıkça sevabının Sultan Mahmud'un babası Sultan Hamid'in ruhuna vasıl olması duasında bulunmuştur.

Bir mukaddime, üç bab ve bir hatimeden meydana getirilmiş olan risalenin mukaddime kısmında doğum adabı, birinci babında akika, ikinci babında çocuklara isim koyma adabı, üçüncü babında çocuk hakları, sonuç kısmında ise hangi peygamberin doğuştan sünnet edilmiş olduğu ve hangisinin sonradan sünnet edildiği konusu üzerinde durulmuştur.

Risalede konular fıkıh ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Ancak hadisler de ihmal edilmemiştir. Yeri geldikçe rivayetlere müracaat edilmek suretiyle

¹⁶ Yazma nüshası Beyazıt Ktp., Beyazıt Bl., 1510 numarada kayıtlı bulunan eser Türkçe olarak kaleme alınmış olup 149 varaktan ibarettir.

¹⁷ 16 varaktan ibaret olan ve Türkçe olarak kaleme alınmış olan eserin yazma nüshaları; İstanbul Ün. Merkez Ktp., TY. 6692; İstanbul Belediyesi Ktp., Osman Ergin Yazmaları 462 numaralarda kayıtlı bulunmaktadır.

hadisler ışığında ele alınan konularla bir bakıma özel bir çocuk ilmi hali meydana getirilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle eserin orijinal bir çalışma olduğunu ve sahasının ilk ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Müellif nüshası olduğunu tahmin ettiğimiz risalenin sonunda bitiş tarihine yer verilmediği gibi, müstensih ismi ve istinsah tarihi de belirtilmemiştir.

6- Seyyid Abdülvehhab Yasincizâde (ö. 1249/1833)

Seyyid Osman Efendi'nin oğludur. Ayasofya Camii'nde "Yâsinhan" olan dedesi Mustafa Efendi'ye nisbetle *Yâsincizâde* lakabıyla şöhret bulmuştur. 102. Osmanlı şeyhülislâmdır. Aklî ve naklî ilimleri Gelenbevî İsmâil Efendi'den okudu. Ruûs imtihanını kazandıktan sonra Bayezid ve Yenicami medreselerindeki dersleriyle meşhur oldu. 1249/1833 tarihinde vefat ederek Topkapı dışında babasının yanına defnedildi.¹⁸

Eseri: *Hülasatü'l-Burhan fi İtaati's-Sultân*. Yöneticilere itaat etmeyi emir veya işaret eden 25 hadisten müteşekkil bu eser Arapça ve Türkçe'dir.¹⁹ Çalışmasını önce Arapça olarak kaleme alan Yasincizâde istifadeyi yaygınlaştırmak ve geniş kitlelere ulaştırmak maksadıyla eserini Türkçe'ye de tercüme etmiştir. Uzun tuttuğu önsözde sultana itaatın gereği üzerinde durulmakta ve eser, hakkında haddinden fazla medihler yapılan Sultan Mahmud'a ithaf edilmektedir. Hadislerin tamamı Arapça olarak sıralanmış, daha sonra ayrı bir şekilde topluca tercüme yapılmıştır. Rivayetlerin sadece sahabî râvisine işaret edilmekte, kaynak, sened ve sıhhat değerlendirmelerine yer verilmemektedir.

7- Abdullah Zühdi Efendi (ö. 1249/1833)

¹⁸ Hayatı hakkında bilgi için bk. Süleyman Köstendili, *Devhatü'l-Meşayih*, İstanbul 1978, s. 126; *İlmiye Salnamesi* (haz. S. Ali Kahraman, A. Nezi, Galitekin, Cevdet, Dadaş), İstanbul 1998, s. 469-470; M. Tahir, *OM*, II, 57; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, II, 405; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, I, 643; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 1013; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 167-189; Mehmet İpşirli, "Abdülvehhâb Efendi, Yâsincizâde", *DİA*, I, 285-286.

¹⁹ Tamamı 31 sahife hacmindeki bu eser 1247/1831 yılı Şa'ban ayı sonlarında basılmıştır. Baskı yerine işaret edilmemişse de İstanbul'da basıldığı anlaşılmaktadır.

Tirelidir. Arap dili ve fıkıh âlimidir.²⁰ Hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kütüphane kayıtlarına ulaşamadığımız hadis ilmi alanında iki tane eseri olduğu ile ilgili bilgi bulunmaktadır:

1. *Risale fî Hadisi "Ehabbü'l-Kelami ilallahi sübhanellahi ve'l-hamdü lillah"*²¹,

2. *Risale fî Hadisi "Ahiru ma yahrucü min kulubi's-siddîkîne hubbü'l-câh"*²²

8- İbrahim Sıdkı İškodravî (ö. 1250/1834)

Hayatı hakkında bilgi bulunamayan İbrahim Sıdkı Efendi, vera' sahibi bir âlim olup Üsküdar'da Şemsipaşa Medresesi'nde ikameti ihtiyar etmiş, tedris ve te'lifle meşgul olurken burada vefat etmiştir.²³

Eserleri:

a- *Usûl-i Hadîs*:²⁴

Eserin giriş bölümünde müellif, hadis konusunda ve başka meseleler hakkında çeşitli risaleler yazdığını ancak usûl-ü hadis konusunda bir telifi bulunmadığını, dolayısıyla bu boşluğu doldurmak için bu risaleyi yazmaya başladığını söyleyerek konuya girmiş, bu arada daha çok istifade edilsin ve daha kolay anlaşılsın diye eserini Türk dili ile yazdığına işaret etmiştir. Bir mukaddime ve üç fasıl üzere tertip ettiği eserini sahabenin taklidi konulu küçük bir ek ile sona erdirmiştir. Müellif nüshası olan risalenin yazımı 1247/1831 tarihinde Muharrem ayında bitmiştir.

b- *Dürretü'l-Yutûmiyye fî'l-Ehâdisi'l-Kudsîyye*:²⁵ Önsözde eseri hakkında bilgi verirken kudsî hadislerden ulaşabildiklerinin bir derlemesini

²⁰ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, 378; ay. mlf., *Aydın Müellifleri*, s. 74-75.

²¹ Bk. M. Tahir, *OM*, I, 378. Nüshasını tespit edemedik.

²² M. Tahir, *a.g.e.*, I, 378. Nüshasını tespit edemedik.

²³ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir *OM*, I, 243-244; İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Arfîn*, I, 44; *İzahu'l-Meknûn*, I, 263; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifîn*, I, 20-41.

²⁴ Sül Ktp., Hacı Mahmud Efendi bölümü 590 numaralı mecmuanın 1^b-14^b varakları arasında yer alan risale Türkçe bir hadis usulü kitabıdır.

²⁵ Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 24^b-45^a varakları arasında yer alan risale, kudsî hadislerden bir derleme olup Arapça olarak kaleme alınmıştır.

yaptığını ve bunları Hz. Peygamber'in "قال الله عز وجل" ifadesiyle zikrettiği kudsî hadisler ve bunlar dışında kalanlar olmak üzere iki bab içinde değerlendirdiğini ifade etmiştir. Müellifin eserini daha önce aynı konuda yazılan eserlerden derleyerek oluşturduğu anlaşılmaktadır. Eserin en önemli özelliklerinden biri, zikredilen hadislerin hangi kaynaklarda nakledildiklerine işaret edilmiş olmasıdır. Ancak müellifin, eserinde kullandığı kaynakları görmüş olması mümkün olabileceği gibi görmemiş olması ve daha önce hadisleri derleyenlerin değerlendirmelerini aynen nakletmiş olması da ihtimâl dahilindedir. Eser, 1246/1830 tarihinde temize çekerek tamamlanmıştır.

c- *Cevâmiu'l-Kelim Hadisler*²⁶: Risalenin önsözünde, yaptığı iş hakkında bilgi veren müellif burada, daha önce kudsî hadisler hakkında bir risale yazdığını vurguladıktan sonra, bu defa ifade itibarıyla öz ancak anlam itibarıyla geniş muhtevaya sahip hadisleri derlemeyi amaçladığını söylemiştir. Bunu yaparken hadis metinlerini Arapça, mana ve izahlarını Türkçe olarak vermeyi hedeflediğini zikretmiştir.

Risalesine bir isim vermediği görülen müellif, hadisleri belli bir metoda göre tasnif etmemiştir. O, bu iş için temel kaynak olarak kullandığı Kadı İyaz'ın *eş-Şifa* isimli eserindeki rivayetleri orada bulunduğu şekliyle almış ve onları Türkçe'ye tercüme ederek gereken yerlere şerhler koymuş, izahlarda bulunmuştur.

Risale, müellif nüshası olup 1246 yılının Şaban ayı ortalarında tamamlanmıştır.

d- *Risâle fi İsmi'l-A'zam*²⁷: Risâlesine herhangi bir önsöz yazmadan doğrudan konuya giren müellif, muhakkik âlimlerden bazılarının ism-i a'zam hakkında sualler sorulduğunu belirtmekte ve eserinde bu soruya o âlimlerin verdikleri cevapları bir araya topladığını ifade etmektedir.

Konuyla ilgili çeşitli görüşler bulunduğunu söyleyerek söze başlayan İbrahim Sıdkı Efendi, bu görüşleri yirmi maddede özetlemiştir. Her görüşü

²⁶ Yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 45^b-54^a varakları arasında bulunmaktadır.

²⁷ Yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 54^b-56^a varakları arasında yer alan risâle Arapça olarak kaleme alınmıştır.

hangi âlimlerin paylaştığını ortaya koyan müellif, daha sonra bu görüşlere mesned teşkil eden delilleri ve nasları zikretmektedir.

Bunlardan birinci görüşe göre Allah'ın isimlerinin hepsi yücedir, birini diğerine üstün tutmak caiz değildir. Dolayısıyla da ism-i a'zam diye bir şey yoktur. Bu görüşü paylaşan âlimler arasında Ebu Cafer et-Taberî, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Ebu Hâtim, İbn Hibban ve Ebu Bekir el-Bakillanî yer almaktadır.

İkinci görüşe göre ism-i a'zamı Allah kendi zatına tahsis etmiştir. Kimse bunun ilmine sahip değildir. Kadir gecesinin ve salât-ı vustânın bilinmeyişi gibi bu da kullar tarafından bilinmez. Bu görüşün kime ait olduğu zikredilmemiştir.

Müellif nüshası olan eserin bitiş tarihi belirtilmemiştir.

e- *Telhîsü Ehadîsi't-Talâl*.²⁸ Risâlesine "el-hamdü lillâhi ve kefâ vemâ tevfiķî illâ billâh" ifadesiyle başlayan müellif, bu kısa çalışmada daha önce ismini vermediği birisi tarafından kaleme alınan *Ehâdisü't-Talâl* adlı eseri özetlemiştir.

On beş kısa hadisten oluşan ve "غفر له ما تقدم من ذنبه وما تأخر" ibaresiyle biten hadislerin derlemesi olan eserde müellif, her hadisin nakledildiği kaynakları zikretmektedir. Risalenin son kısmı, hadislerin muhtevasını özetleyen altı beyitlik bir şiir nakledilerek tamamlanmıştır.

Müellif nüshası olan eserin yazılış tarihi verilmemiştir.

f- *Münciyetün li'l-Fukarâ*:²⁹ Bu risalede müellif, tespit ettiği beş konuya dair hadisleri derlemiş ve eseri bu konularla oluşturmuştur. Bunlar: 1. Belâ ve musibetlerin seçkin kimseler ve veliler için geçerli olduğu. 2. Şiddet ve sıkıntıdan sonra genişlik ve rahatlık olacağı. 3. Bazı kimselere ecirlerinin iki misli verileceği. 4. Rıfkı elde etmenin rızkın kaynağıyla ilgili olduğu. 5. Bazı ibadetlerin sevabının hac ve umre sevabı gibi olacağı.

²⁸ Yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 56^b-57^a varakları arasında yer almaktadır.

²⁹ Yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 58^a-80^b varakları arasında yer almaktadır.

Bu beş başlığı sıra ile ele alan müellif, her başlık altında önce konu ile ilgili kısa tanıtıcı bilgiler verdikten sonra ilgili hadisleri vermeye geçmiş ve bulduğu rivayetleri sıralamıştır. Naklettiği hadislerin kaynaklarını da zikretmeye özel önem göstermekte ise de hadis seçimi konusunda pek titiz davranmadığı görülmekte, zaman zaman zayıf rivayetlere yer vermektedir. Eser, daha önce yazılmış bazı eserlerin ilgili kısımlarının derlemesi olduğu intibamı vermektedir. Ancak müellif hangi eserlerden istifade ettiğini zikretmemiştir.

Müellif nüshası olan yazmanın telif tarihi zikredilmemiştir.

g- *Risâle fî Hakkı'l-Libas*.³⁰ İslâmî giyimin ölçülerini izah etmek için kaleme alınmış ilginç bir te'lif olan eserine *el hamdu ve 'ş-şükürü lillah* ifadesinin akabinde A'râf, 7/26-27 ayetleriyle başlayan müellif, eserinin te'lifi hakkında şöyle demektedir: “Çünkü bu esnalarda bilâd-ı İslâmiyye ve 'ale'l-husûs pâ-yi taht olan İslâmbol'da kadîmî müsta'mel olunan libâslar ve esvâblar terk olunub bu gûnâ müvecced olmağla acabâ nasârâyâ teşebbüh var mıdır, yok mudur. Beyne'n-nâs ihtilâfât-ı kesîre ve nizâlar olunub buna binâen bu fakîr, ol meşhar-ı kâinat ve sened-i mevcûdât ... kendisi ve ashâbları ne gûnâ libâs-ı şerîfeleri ist'imal buyurmuşlar ve ne minvâl üzere imişler deyü kütüb-i mütedâvile ... rivâyât-ı sahîhadan intihâb olunub bu makamda lisân-ı Türkî üzere vaz eylemişim.”

Müellif nüshası olan eser 1246/1830 yılı Şevval ayının ortalarında tamamlanmıştır.

h- *Vikâye li'r-Râibi fî Kalemî'l-Ezfâri ve Kassı's-Şâribi*.³¹ Söz konusu risale, bıyık ve tırnak kesme ile ilgili rivayetlerin bir derlemesidir. İbrahim Sıdkı, eserini bir arkadaş grubunun kendisinden bu konuda bir eser yazmasını istemeleri üzerine ve sünnetlerin yaşanması, yaşatılması için yazmıştır. Bu iki konunun önemine işaret eden rivayetlerle söze başlayan müellif eserini iki babdan teşekkül ettirmiştir. Konu ile ilgili hadisleri kaynakları ile birlikte zikreden İbrahim Sıdkı, zaman zaman bunların şerhlerini yapmakta, ayrıca

³⁰ Yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 81^b-99^a varakları arasında yer almaktadır.

³¹ Yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 99^b-105^a varakları arasında yer almaktadır.

daha önce yapılmış şerhlerden alıntılar yapmaktadır.

Müellif nüshası olan eserin telif tarihi verilmemiştir.

i- *Risâle fi's-Subha*:³² Risalenin giriş kısmında müellifin dediğine göre, yaşadığı dönemde kendisine ve başkalarına tesbih kullanmanın sünnette bir dayanağı olup olmadığı konusunda bir çok soru yöneltmiştir. Bunlara tek tek cevap vermek yerine aynı konuda gelen rivayetleri toplamayı hedeflemiş ve bu risale ortaya çıkmıştır. Naklettiği hadislerin kaynaklarına işaret etmeyi ihmal etmeyen müellif, bazı hadislerin sıhhat açısından durumuna da işaret etmiştir. Zaman zaman bazı mutasavvıfların tesbih konusu ile ilgili sözlerine ve bu konudaki uygulamalarına da değinen müellifin, eserini tesbih kullanmanın faydalarını zikrederek bitirdiği görülmektedir.

Müellif nüshası olan risalenin istinsah tarihi verilmemiştir.

j- *Vezâifu Ameli'l-Yevmi ve'l-Leyle*:³³ Müellif eserin giriş kısmında, değişik konularda pek çok risale yazdığını, günlük ameller konusunda da bir eser yazmayı planladığını, bununla hem kendisinin hem de başkalarının günlük hayatlarında bilmeleri ve yapmaları gereken amelleri göstermeyi hedeflediğini söylemektedir. İbrahim Sıdkı, eserine sabahleyin uykudan uyanma konusu ile ilgili rivayetlerle başlamış, daha sonra hela adabı, bevl adabı, abdest alma, gusül abdesti alma gibi günlük işleri sıralamış ve her konudaki davranışlar hakkında nakledilen rivayetleri vermiştir. Ertesi sabah yeniden uyanıncaya kadar günlük hayatta yapılacak ve yapılmayacak işler, okunacak evrad, dualar, yeme içme ve cima adabları dahil her konu risalede ele alınmıştır. Naklettiği hadisler konusunda pek titiz davranmayan İbrahim Sıdkı'nın, kendisinden önce bu konuda yazılmış eserlerdeki rivayetleri aldığı görülmektedir. Nakledilen rivayetlerin genelde temel kaynakları zikredilmişse de müellifin bunları esas kaynaklarından naklettiğini söylemek mümkün değildir. Genelde bu konuda yazılmış geç dönem eserlerini görmüş ve onların verdiği kaynaklardan alarak nakletmiştir.

³² Yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 105^b-108^a varakları arasında yer almakta olup, tesbihat ve zikir esnasında tesbih kullanmanın sünnet olup olmadığı hakkındadır.

³³ Yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud, 590 numaralı mecmuanın 121^b-182^b varakları arasında yer almaktadır.

Müellif nüshası olan eserin yazımı 1247/1831 yılında gerçekleşmiştir.

9- Abdullah Eyyübî (ö. 1252/1836)

Tam adı Abdullah b. Muhammed Salih Eyyübî olup Eyüb semtinde ikâmet ettiği için Eyyübî olarak meşhur olmuştur. Tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dili âlimidir. Devrinin meşhur âlimlerinden tahsil görmüş, Nakşibendi tarikatına bağlı Murad Buhârî dergahı şeyhi Mehmed Efendi'ye intisab ederek seyrü sülûkünü tamamlamıştır. Yaşadığı dönemde Reisü'l-kurrâ olarak bilinmiştir.³⁴

Eserleri:

a- *Nefehâtü'l-Abîr es-Sârî fi Fedâil-i Ebû Eyyüb el-Ensârî*:³⁵ Eser, Ebû Eyyüb el-Ensârî hadislerinin bir araya getirilerek Türkçe şerh edilmesinden ibarettir. Eserin önsözünde daha önce bu isimle Arapça olarak bir eser yazdığını, Arapça bilmeyenlerin de eserden istifadesini temin etmek için aynı eserini Türkçe'ye tercüme ederek *Nefehâtü'l-Abîr*'i meydana getirdiğini söylemektedir. Yine o, hadis ve siyer kitaplarını taramak suretiyle Ebû Eyyüb'un hadislerini derlemiş ve bunun için İbnu'l-Esîr'in *Câmiu'l-Usûl*, İbn-i Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Suyûtî'nin *Dürrü'l-Mensûr*, *Câmiu'l-Kebîr*, *Câmiu's-Sağîr*, Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-Terhîb*, İbnu'n-Nehhâs'ın *Meşâriku'l-Uşşâk* isimli eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Müellif eserini *Kitabu's-sünneler*'in tertibi üzere kaleme almış ve Bâbu't-Tevhîd'den başlayarak hadisleri konularına göre tasnif etmiştir. Önsözde, eserinde iki yüz hadis değerlendireceğinden bahsetmekte ise de, bu sayının yüz doksan dörtte kaldığı görülmektedir. Müellif nüshası olan eserin istinsah tarihi verilmemektedir.

b- *Tezkiratu'r-Rumât*:³⁶ Eser, ok atmayı öğrenme ve öğretmenin fazile-

³⁴ Hayatı hakkında bilgi için bk. Akifzâde Abdurrahman, *Kitabu'l-Mecmû*, (terc. H. Özdemir), s.259; M. Tahir, *OM*, I, 379-381; M. Süreyya, *SO*, III, 396; Serkis, *Mu'cemu'l-Matbû'ât*, s. 502; Şemseddin Samî, *Kamusu'l-A'lâm*, IV, 131; Adil Nüveyhid, *Mucemü'l-Mifessirîn*, Beyrut 1403/1983, I, 326; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, VI, 123; Ö. Nasuhi Bilmen, *Tabakatü'l-Mifessirîn*, İstanbul 1973, II, 738-739; Ali Turgut, "Abdullah Eyyübî", *DİA*, I, 102; Mehmed Efendioğlu, "Abdullah Eyyübî", *Eyyüp Sultan Sempozyumu*, VI, 319-320.

³⁵ Yazma nüshası Stl. Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, 203 numarada kayıtlıdır.

³⁶ Yazma nüshaları Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi, 1418; İstanbul Ün. Merkez Ktp., Ty. 3826/1'de yer almakta olan eserin Sultan Mahmud'un kahveci başısı Mustafa Kâni Bey'in

tine dair kırk hadisin şerhinden ibarettir. Müellif, insanları cihada teşvik etmek ve bu sayede Hz. Peygamber'in rızasını kazanmak için konu ile ilgili kırk hadis derlemeyi düşünmüş ve bunları herkesin anlaması için Türkçe'ye tercüme ettiğini belirtmiştir.

c. *Minhatü'l-Bârî alâ Erbaîn Ali el-Karî*³⁷

d. *Şerhu Ehadîsi Kudsiyye li Veliyyiddin*³⁸

10. Gözübüyükzâde İbrahim Efendi (ö. 1253/1837)

Kayseri ulemasındandır. 1160 (1747) yılında Kayseri'nin Hacı Kılınc Mahallesi'nde doğdu. Muîd Efendizâde Mehmed Behcet Efendi'nin oğludur. Ebû Said el-Hadimî ve Büyük Hüseyin Efendi'den aklî ve naklî ilimleri okuyarak icazet aldı. Yedi padişah dönemini idrak etmiş, her dönemde siyasetten uzak durmaya çalışmıştır. II. Mahmud tarafından yapılan şeyhülislâmlık teklifini kabul etmemiştir. Kabri Hadim'dedir.³⁹

Eserleri:

a-*Şerhu Hadîsi "Küllü Emrin zî Balin"*: Dört sayfalık taşbaskı eser Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eserine her hangi bir önsöz yazmadan "Ehli hadis rivayet etti" ifadesiyle konuya giren müellif, hadisin rivayet farklarını verdikten sonra, kaynağına işaret etmeden konuya girerek, sual cevap tarzında bir metot uygulamıştır.

Toplam on iki sual sormuş ve bunlara cevaplar vermiştir. Daha çok ke-

Telhîsu resaili'r-rumât isimli eserinin başında 1263/1846 tarihinde tabedildiği bilinmektedir. Eser hakkında daha geniş bilgi almak için bk. H. Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, İstanbul 1990, s. 95; S. Yıldırım, a. g.e., s. 181-182

³⁷ Bk. Mehmed Tahir, *OM*, I, 380. Kütüphane kaydını tespit edemediğimiz ve Ali el-Karî'nin iki kelimelik hadislerden oluşan kırk hadisin şerhi olan eserin yazma nüshasının Sül. Ktp. İbrahim Efendi kısmı 27 nr.'da olduğu ve 1214/1799 tarihinde ikmal edilip 1220/1805 tarihinde istinsah edildiğine dair bilgi bulunmakta ise de (H. Kamil Yılmaz, a.g.e., s. 95) yaptığımız araştırmada söz konusu numarada müellifin, Şatibi'nin kasidesi *Nâzimetü'z-Zehr* üzerine yazdığı *Levvamiü'l-Bedr* isimli şerhi yer almakta olduğunu gördük. 1214/1799 tarihinde tamamlanmış olan eser, 1223/1808 tarihinde Hafız Ömer adında birisi tarafından istinsah edilmiştir.

³⁸ Bk. Mehmed Tahir, *OM*, I, 380. Nüshasını tespit edemedik.

³⁹ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, II, 8; İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 41; *İzahu'l-Meknûn*, I, 304; Ö. Nasuhi Bilmen, *Tabakatu'l-Müfessirin*, II, 739; M. Zeki Koçer, *Ulema-i Kayseri*, İstanbul 1972, s. 41; İ. Nesimî Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", *DA*, XIV, 160-161.

lime tahlilleri üzerinde durulmuş olan eserde besmele hakkında varid olan rivayetin hamdele hakkında da varid olduğu hatırlatılmış ve bu iki rivayetin arasının nasıl te'lif edileceği üzerinde durulmuştur.

b- *Şerhu Hadîsi "inne mine'l-beyani le'sihra"*: Üç sayfalık bir hacme sahip olan taşbaskı eser, beyanın sihir oluşuyla ilgili hadisin şerhi olup Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bir önceki eser gibi sual cevap tarzında te'lif edilmiş, talebelerin zihinlerini olgunlaştırmak, zeki olan şahısları imtihan etmek için bu tarzda yazdığını ifade etmektedir. Toplam on üç sual sorulmuş, bunlara uygun cevaplar verilmiştir. Genellikle kelime tahlilleri üzerinde durulurken, beyanın anlamı, sihrin anlamı, hangi sebepten dolayı beyanın sihir olduğu ve şerrin insana hangi sebep ve yollarla ulaşacağı konularına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

11- Seyyid Abdüsselam Mardîni (ö. 1259/1843)

Muhaddis, fakih, mantıkçı ve tarihçidir. Tahsilini Mardin, Diyarbakır, Halep, Şam, Mısır ve İstanbul'daki âlimlerden tamamlamıştır. Tahsilini ikmal ettikten sonra Memleketinde ifta ve tedrisle iştigal etmiştir.⁴⁰

Eseri: *Esmau Ricali'l- Hadîs ve Teracimu Ahvalihim*.⁴¹

12- Hacı Mehmed Ragıp Efendi (ö. 1264/1847)

Diyarbakırlı'dır. Tahsilini ikmal ettikten sonra memleketinde tedris ve te'lifle iştigal etmiştir. Üç dilde yazdığı şiirleri vardır. 1264/1847 tarihinde vefat etmiş ve yaptırdığı medresenin haziresine defnedilmiştir.⁴²

Eserleri:

1. *Risale-i Mühimme fî Tefsîri'l-Âyâti ve Şerh-i Ehadîsi'l-Varideti fî Hakki'l-Guzat*.⁴³

2. *Tercümetü't- Teracim fî Teracimi'l-Buhârî*⁴⁴

⁴⁰ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 381; Kehhale *Mucemü'l-Müellifin*, V229; Zirikli, *el-A'lam*, baskı yeri ve tarihi yok, IV, 6.

⁴¹ Bk. M. Tahir, *OM*, I, 381; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, V, 229.

⁴² Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 317;

⁴³ Bk. M. Tahir *OM*, I, 317. Nüshasına rastlayamadık.

⁴⁴ Bk. M. Tahir, *a.g.e.*, Aynı yer. Nüshasına rastlayamadık.

13- İmamzâde Mehmed Esad Efendi (ö. 1267/1851)

Mehmed Esad Efendi, İstanbul'da doğdu. Babası İstanbul Zeyrek Camii imamıdır. Babasına nisbetle İmamzâde lakabıyla anıldı. Tahsilini tamamladıktan sonra dersiâm ve müderrislik yaptı. İstanbul dahil olmak üzere birçok yerde kadılık yaptı.⁴⁵

Eseri: *Feth-i Kostantîniyye*: İmamzâde Mehmed Esad Efendi, İstanbul'un fethini müjdeleyen hadisin şerhinden ibaret olan bu eserini dönemin sultanı II. Mahmud'un isteği üzerine kaleme almıştır. Eser, Necdet Yılmaz tarafından yayınlanmıştır.⁴⁶

14- Hâfız Ahmed Rif'at Efendi (ö. 1269/1852)

Kadirî Tarikatı'nın önde gelen simalarından, hadis, tasavvuf ve hal tercümeleriyle tanınan âlim şeyhlere aittir. 1269/1852 tarihinde vefat etmiş ve Hekimoğlu Ali Paşa Camii haziresinde şadırvan yanına defnedilmiştir.⁴⁷

Bursalı Mehmed Tahir Efendi hadis ilmine dair iki eserinin olduğunu söylüyorsa da isimlerini vermemektedir. *Risâletü't-Tâciyye* adlı eserin hadisle alakalı olduğu ve ona ait olduğuna dair bilgi varsa da⁴⁸ nüshasını tespit edemedik.

15- Burdurlu Halil Efendi (ö. 1269/1852)

Burdur Gölhisar nahiyesinin Kızıllar köyündendir. Tahsilini ikmal ettikten sonra Burdur'da tedaris ve te'lifle meşgul olmuştur. 1269 (1852) tarihinde vefat etmiş ve Demiroğlu hayratı kabristanına defnedilmiştir.⁴⁹

Eseri: *İrşadü'l-Kârî*: Ali el-Karî'nin usûl-i hadis şerhi üzerine yazılmış bir haşiyedir.⁵⁰

⁴⁵ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir *OM*, I, 244; M. Süreyya, *S O*, I, 341; Ebu'l-Ülâ Mardîn, *Huzur Dersleri*, II-III, 155-156; Recep Cici, "İmamzâde Esad Efendi", *DİA*, XXII, 211-212; N. Yılmaz, *Değeri ve Tesiri Açısından Fetih Hadisi*, s. 76-79; *İstanbul Kitaplıkları Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, s. 174.

⁴⁶ İstanbul, 2002 (Darul Hadis Yayınlarından)

⁴⁷ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 76; H. Mahmut Yücer, *a.g.e.*, s. 352.

⁴⁸ Bk H. Mahmut Yücer, *a.g.e.*, s. 352.

⁴⁹ Hayatı hakkında bilgi için bk. Mehmed Tahir, *OM*, I, 300.

⁵⁰ Bk. M. Tahir, *OM*, I, 300. Nüshasını tespit edemedik.

16- Ahmed Şem'i Köstendilî (ö. 1272/1855)

Âlim, şair ve hattatdır. Uzun zaman memleketi Köstendil'de müftülük yapmıştır.⁵¹ Mehmed Tahir *Osmanlı Müellifleri*'nde müellifi Mehmed Şem'i olarak tanıtmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe yazmalar bölümünde incelediğimiz eser de müellif, Ahmed-Şem'i olarak görülmektedir.

Eseri: *Râyâtu'n-Nasr ve'l-İrşâd fî Fezâili'l-Cihâd*.⁵² Türkçe olarak kaleme alınan eser, sahife esasına göre yapılan sayımda 264 sayfa olarak tespit edilmiştir.

Eserine yazdığı uzun önsözde müellif Ahmed Şem'i, hicrî 1270/1853 tarihinde Ruslar'la yapılan savaşta başarılı olunması ve insanları gayrete getirmesi amacıyla bu eserini kaleme aldığını belirtmiş ve bunu Sultan Abdulmecid'e ithaf etmiştir.

Müellif eserini Râye ismini verdiği ana başlıklar altında telif etmiş ve bu ana başlıkları da fırka, cins, fie ve benzeri bir çok alt başlığa ayırarak bölümlendirmiştir. Ele alınan temel konuları cihadın fazileti, şehidliğin önemi, nöbet tutmanın fazileti ve değeri, emirlere itaatin lüzumu, ülkeleri tahrip etmenin ve savaşmayanlara zarar vermenin nehyi, harpte hileye başvurmanın ehemmiyeti, harpten kaçmanın zemmi ve savaşta muzafferiyet için me'sûr olan dualar olarak özetlemek mümkündür.

Eserde ayetler ve hadislerin metinleri verilmiş, daha sonra tercümelere ve izahları Türkçe olarak yapılmıştır. Konuların izahı için zaman zaman çeşitli olaylar ve menkıbeler örnek olarak nakledilmektedir.

Değerlendirmeye esas alınan nüsha müellif nüshasıdır.

17- Fethi Ali Efendi (Osman Beyzâde) (ö. 1274/1857)

Rusçukludur. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan müellif, çok yönlü alimlerdenidir. Tahsilini İstanbul ulemasından elde ettikten sonra ilmini neşretme işi ile meşgul olmuştur. Kuşadalı İbrahim Efendi'nin müntesiplerinin

⁵¹ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir *OM*, I, 338; İbnülemin, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955, s. 392.

⁵² Eserin yazma nüshası İstanbul Ün. Merkez Ktp., TY., 2143 numarada kayıtlıdır.

dendir. İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Eyüp'te Ebû Eyyub Camii civarındadır.⁵³

Eserleri: a. *el-Hayrî'l-Hasen fi Şerhi el-Müsteşaru Mü'temen*.⁵⁴

b. *Sermaye-i Necât li Kesbi'l-Merabihi Ve'dderecâr*.⁵⁵ Müellif, hayatın her halinde davranışları Sünnet-i Seniyye'ye göre ayarlama konusunda mücmel bir risale hazırlamak düşüncesi içerisinde iken Kadı İyaz'ın *eş-Şifa* kitabının 1. Kısım, 2. bab, 24. faslı'nın sonunda bulunan ve Hz. Ali'den rivayet edilen; "Marifet sermayem, akıl dinimin temeli, sevgi esasımdır."⁵⁶ diye başlayan ve toplam 17 maddeden oluşan hadisini sahih ve Hz. Peygamber'in sünnetini bütünüyle cami bir hadis olduğunu görünce yeni bir risale yazmak yerine bu hadisi tercüme ve şerhe yönelmiştir.

Zilkade 1263/1846 tarihinde temize çekilmiş olan eserin *eş-Şifa*'dan açıklanmalı bir tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Hadisin maddeleri kırmızı mürekkeple yazılmış, daha sonra tercüme ve şerhine geçilmiştir.

18- Osman Vehbi Çerkeşzâde (ö. 1277/1860)

Sultan Abdülmecid devri âlimlerinden olup, Şabaniye tarikatı şeyhlerinden Çerkeşli Mustafa Efendi'nin oğludur. Babasının tahsil için Ankara'ya göndermesiyle burada eğitimini tamamlamıştır. Şehrin tanınmış âlimlerinden biri haline gelen Osman Vehbî Efendi'yi II. Mahmud İstanbul'a davet etmiş ve kendisine İstanbul ruîsu vermiştir. 1277/1860 tarihinde vefat etmiş ve Erzurum mahallesi kenarında topraklık denilen yerde defnedilmiştir.⁵⁷

Eseri: *el-Hısnü'l-Hasîn*: "أن الله يحب العبد التقي الغني الخفي" hadisinin şerhinden ibaret olan eser Arapça olarak kaleme alınmış olup 81 varaktan oluşmaktadır. Kahire'de tab edilmiştir. Bursalı Mehmed Tahir, *el-Hısnü'l-Hasîn* adlı

⁵³ Hayatı hakkında bilgi için bk. Mehmed Tahir, *OM*, I, 395.

⁵⁴ Bk. Mehmed Tahir, *OM*, I, 395. Hz. Peygamber'in "el-müsteşaru mü'temenün" hadisinin şerhi olduğu anlaşılan eserin yazma nüshasına rastlayamadık.

⁵⁵ Eserin yazma nüshası Sül. Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 3076 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

⁵⁶ Bk. Kadı İyaz, *eş-Şifa*, Kahire 1977 (thk. Ali Muhammed el-Becavî) I, 187-188.

⁵⁷ Hayatı hakkında bilgi için bk. Hüseyin Vassaf, Sefine, Sül. Ktp., Yazmabağışlar, 2305-2309, IV, 56; M. Tahir *OM*, I, 270; Nihat Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi"; *DİA*, VIII, 273; H. Mahmut Yücer, a.g.e., s. 138.

bu eserini ayrı eser, söz konusu hadisin şerhini de ayrı bir eser gibi vermiştir.

Müellifin önsözündeki ifadesinden anlaşıldığına göre, II. Mahmud söz konusu hadisi kendi elinden çıkan güzel bir hat ile yazmış ve levha haline getirilen bu yazı müellife ulaşmış, o da bunu şerh etmeye karar vermiştir. Eserine önce hadisi nakleden Sa'd b. Ebi Vakkas'ı tanıtarak başlayan, daha sonra da rivayeti eserlerinde tahrir eden Ahmed b. Hanbel ve Müslim hakkında bilgi vererek devam eden müellif, bu hadisin sahih olduğuna işaret ettikten sonra sahihten ne anlaşıldığını da açıklamış ve metnin şerhine başlamıştır.

Hadiste geçen bütün kelimelerin ele alınması ile gerçekleştirilen şerhte müellif, manadan çok gramer incelikleri üzerinde durmuş, lâm-ı târifleri bile bir iki sahife içinde açıklayacak kadar detaylara inmiş, bazen konuyla ilgisiz sayılabilecek bilgiler vermiştir. Şerh esnasında zaman zaman konunun başka hadislerle izahına gidildiği görülmekte ise de akfî tespitler daima ön planda tutulmuştur.

Müellifin şerhe esas aldığı levhadaki hadisin sonunda yer alan Ketebehü'l-Ğazî Muhammed b. Abdülhamid şeklindeki ketebe ibaresini dahi şerh etmesi onun okuyucuyu bilgilendirme amaçlı bir tarza sahip olduğunu göstermektedir. Müellif nüshası olduğu anlaşılan eserin sonunda herhangi bir müstensih ismi bulunmamakta, yazılış tarihi de zikredilmemektedir.

19- Sufizâde Seyyid Hasan (ö. 1279/1862)⁵⁸

Arnavut Ali Bey Medresesi müderrislerindendir. Muhaddis, usül âlimi ve Nakşî Tarikatı müntesiplerindendir.

Eseri: *Esmâu'r-Ruvât li Sahihi'l-Buhârî*.⁵⁹

Eserin sonunda verilen tanıtıcı bilgide müellif, okuyucuya yardımcı olmak ve *Buhârî*'deki râvîleri tahkik ve tetkik amacı güttüğünü belirtmektedir. Hicrî 1279/1862 tarihinde Arapça olarak kaleme alınmış olan eserde Sufizâde, *Buhârî*'nin râvîlerini alfabetik sıraya dizmek suretiyle kısa kısa

⁵⁸ Hayatı hakkında bilgi için bk. Kehhale, *Mucemü'l müellifin*, III, 215, IV, 286; Fuat Sezgin, *GAS*, I, 131; K. Sandıkçı, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara 1991, s. 98.

⁵⁹ Matbaa-i Âmire 1282/1865.

tanıtmıştır.

Eserin te'lifindeki ana amaç, *Buhârî*'de sadece ismi verilerek veya nisbesi hatırlatılarak geçen râvîlerin tam isimlerini tespit etmek ve okuyucuya yardımcı olmaktır. Her râvî için sadece bir satırla sınırlı bilgi verilmesi de bunu doğrular.

Eserin sonunda zikredilen râvî sayısının 1442 olduğuna işaret edilmiş, ayrıca her harfin başlangıcının hangi sahifeye tekabül ettiğini gösteren bir fihrist neşredilmiştir.

20- Katip Mustafa Efendi (ö. 1279/1862)

Hayatı hakkında bilgi bulunamayan Katip Mustafa Efendi, faziletli âlimlerden biri olup Anteplidir. Kürtzâde olarak tanınmıştır. 1279/1862 tarihinde memleketinde vefat ederek "Toparlık taşı" denilen yerde defnedilmiştir.⁶⁰

Eseri: *Risale-i Cihadiyye* adında bir eseri varsa da mahiyeti hakkında bilgi yoktur.⁶¹

21-Hüsameddin en-Nakşibendî (Hoca Hüsam) (ö. 1280/1864)

Bâbüâlî Dahiliye kısmı ser-halîfelerinden Muhammed Fehim Efendi'nin oğlu olan Hüsameddin Efendi, 1184/1770 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi. Devrinin önde gelen âlimlerinden dersler alarak tahsilini ikmal etti. Bursa'ya giderek Kerküklü Mehmed Efendi'ye intisab etti. XIX. asırda İstanbul'da *Mesnevî* okutmasıyla tanınan şeyhlerden üçüncüsüdür. Ehli hadisin çizgisini takip eden Hüsameddin Efendi, hayatı boyunca sünnet-i seniye'yi uygulamaya ve müridlerini buna yönlendirmeye çalışmıştır.⁶²

Eseri: *Kitâbu Şerhu Şemâil*.⁶³ Eser, Tirmizî'ye ait *Şemâil*'in Türkçe ola-

⁶⁰ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, II, 9.

⁶¹ Bk M. Tahir, *OM*, II, 9.

⁶² Hayatı hakkında bilgi için bk. Şemsî, *Yadigâr*, Bursa 1997, s. 226-227; Vassaf, *Sefîne*, II, 221-225; Gölpınarlı, *Mevlâna'dan sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 321-322; Yücer, *a.g.e.*, s. 276-278; ay. mlf., "Eyüp'te Hâtûniye Tekkesi ve Tenşitü'l-Muhibbîn bi Menâkıb-ı Hâce Hüsâmeddin", *Tasavvuf*, (Ocak-Temmuz 2003) sy.10/219 vd.

⁶³ 327 sahifeden oluşan ve 1254/1838 tarihinde Mısır-Bulak'da tabedilmiş olan eser, M. Sadık Aydın tarafından sadeleştirilerek yayınlanmıştır. İstanbul 1976 (Hilâl Yayınları)

rak şerhinden ibarettir. Hz. Peygamber'in hayatı ve şemâlinin, ümmet tarafından örnek alınması açısından önemli olduğunu, bunu en güzel anlatan eserin de Tirmizî'nin *Şemâli* olduğunu, ancak Arapça olması sebebiyle herkes tarafından anlaşılmadığını, istifadeyi umumîleştirmek için Türkçe olarak şerh etmeye karar verdiğini belirtmektedir. Bu haliyle şemâil konusunda bilinen en detaylı şerhlerden birini meydana getirmiştir.

Eserde metin ile şerh iç içe yer almaktadır. Metin parça parça ele alınmış ve oldukça etraflı bir şekilde şerh edilmiştir. Senedler ayrıca tercüme edilerek râvîler hakkında kısa bilgiler sunulmuştur. Şerh esnasında metin aralarına konu ile alakalı bol miktarda şiirin serpiştirilmiş olması dikkat çeken önemli hususlardan biridir. Şerh esnasında başka kaynaklardan istifade edildiği ve nakiller yapıldığı anlaşılmakta ise de bunlara genelde işaret edilmemiştir.

22- Hâfız Feyzullah Efendi (ö. 1284/1867)

Murad Molla Tekkesi şeyhi olup aynı zamanda Mesnevîhâne Tekkesi'nde Mesnevîhânlık yapmıştır. Mesnevîhân olarak tanınmanın yanı sıra Eyüp'te oturduğu için "Eyyübî" ve Kur'an ilimlerine vukufiyeti sebebiyle "Reîsü'l-kurra" nâmıyla anılmıştır. Vefatından bir yıl önce Eyüp Murad Buhârî Dergâhı şeyhliği ve Meclis-i Meşâyih Reisliği görevlerinden birisini tercih etmesi istenmiş, o da Meclis-i Meşâyih reisliğini tercih etmiştir.⁶⁴

Eseri: *Ahsenü't-Tahdis fî Rivayeti'l-Hadis*.⁶⁵ Eser, Tirmizî'nin Ebu Hüreyre'den tahrir ettiği ve hasenün-garîbun dediği "sebaka'l-müferridûn" diye başlayan hadisin şerhinden ibarettir. Müellif, önsözde isnadın dindeki yerine ve hadis rivayeti açısından önemine işaret etmiş, söz konusu hadisin metnini senediyle birlikte vermiş ve şerhe geçmiştir.

Beş sahifeden oluşan bu eserde Feyzullah Efendi, Tirmizî ve başka eserlerde nakledilen söz konusu hadise geçen "el-müferridûn" kelimesinin açıklaması olan "el-müstehterrûn" ifadesini asırlardan beri şarihlerin ve râvîlerin yanlış okumak ve nakletmekte hataya düştüklerini açıklayarak bir

⁶⁴ Hayatı hakkında bilgi için bk. Vassaf, *Sefîne*, II, 105; M. Süreyya, *Sicilli Osmanî*, IV, 41; M. Tahir, *OM*, I, 143; H. Mahmut Yücer, *a.g.e.*, s. 252.

⁶⁵ 179/1862 tarihinde kaleme alınmış ve aynı yıl içerisinde Matbaa-yi Amire'de tabedilmiştir.

tashih yapmaktadır. Hatanın tekrarlandığı eserlere isim vererek işaret eden müellif, sonunda bu konuyu vuzuha kavuşturmakla önemli bir görevi yerine getirdiğini vurgulamaktadır.

Şerh esnasında İmam Cezerî, Ali el-Karî, el-Münavî, el-Alkamî, Hakîm et-Tirmizî ve İmam Nevevî'den faydalandığı görülmektedir.

23- Abdulazîz Ahmed Efendi (ö. 1288/1871'den sonra)

Tam adı Ahmed Abdülaziz b. Hüseyin b. Halil olup Babakalelidir. İyi bir tahsil almış, tahsilini tamamladıktan sonra devlet kademelerinde çeşitli görevler üstlenmiştir. Vefat tarihi kesin olarak tespit edilememektedir. Vefatını 1277/1860'tarihinden sonra gösterenler olduğu gibi,⁶⁶ 1282/1864'ten sonra diye kayıtlayanlar da vardır.⁶⁷ Bu değerlendirmeleri yapanlar müellifin *Silsiletü'z-Zeheb fî Esmâi'r-Ruvât* isimli eserini görememişlerdir. Adı geçen eserini 20 Rebiülâhir 1288'de Tophane kadısı iken ikmal ettiği göz önünde bulundurulursa bu tarihten sonra öldüğü kesinlik kazanmaktadır.⁶⁸

Eserleri:

a- *Silsiletü'z-zeheb fî Esmâi'r-ruvât*.⁶⁹ Tophane kasabasında Kadılık yaparken 25 Rebiülâhir 1287/6 Haziran 1870 yılında yazmaya başladığı eserinin giriş bölümünde te'lif sebebine dair bilgi verir. Dediğine göre o, Tophane kadılığı yaptığı esnada *Buhârî*'yi okumaya başlamış, bu arada sadece hadislerin taşıdığı mesajlarla ilgilenmekle yetinmemiş, râvîler hakkında da bilgi sahibi olmayı arzu etmiş ve eserini meydana getirmiştir. Buhârî şerhlerinden Aynî, Yusuf Efendizâde, Kirmânî ve Kastallanî'nin yanı sıra Tahtâvî ve *Şerhü'l-Vecîz*'den faydalanmıştır. Bunlar içerisinde en çok Yusuf Efendizâde'nin şerhini kullanmıştır.

Alfabetik olarak te'lif edilmiş olan eserine Ebû Eyyûb ile başlayan

⁶⁶ Bk. A. Karahan, *a.g.e.*, s. 276; H. Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 96.

⁶⁷ Bk. Selahattin Yıldırım, *a.g.e.*, s. 89.

⁶⁸ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 384; Kehhale *Mucemü'l-Müellifin*, V, 240; *İstanbul Kitaplıkları Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, s. 622.

⁶⁹ M.Tahir, *OM*, III, 197. Yazma nüshaları için bk. İstanbul Ün. Ktp., AY., 1886; Topkapı Sarayı, Medine genel, 497. 27 varaktan oluşan eser Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Abdulaziz Ahmed Efendi, her şahsın sonunda kendisiyle ilgili bilgilerin alındığı *Buhârî* şerhine ismen işaret etmektedir. Bazı râvîler hakkında çok kısa bilgi ile yetinilmişken bazıları hakkında uzun uzun bilgi verilmiştir.

Müellif nüshası olduğunu tahmin ettiğimiz eser, 20 Rebiülahir 1288 tarihinde tamamlanmış olup müstensih ismi ve istinsah tarihine yer verilmiştir.

b- *Mukarrebü't-Talibîn*:⁷⁰ Dâvûd-i Karsî'nin (ö. 1169/1756) *Usûl-i hadîsinin* tercümesidir. Talebe-i ulûma kolaylık olması maksadıyla kaleme alınmış olan eserin başında müellif ve eseri hakkında Yusuf b. Osman el-Harputî'ye ait bir takriz yer almaktadır. Harpûtî, Abdulaziz Ahmed Efendi'nin bu tercümesini bütün himmetini sarfederek talebeye kolaylık ve kendisi hakkında hüsnü hatime vesilesi olması amacıyla yaptığını ifade etmektedir.

c- *Şerhu Hutabi'l-Erbâîn*:⁷¹ İbn Ved'an'ın (ö. 494/1100) Hz. Peygamber'in hutbelerinden derlediği kırk hutbenin Arapça şerhidir.⁷²

d- *Şerhu Hutabi'l-Erbâîn*:⁷³ Eser, 146 varaktan oluşmakta olup bugüne kadar araştırmacıların dikkatini çekmemiştir. Bunun sebebi her iki eserin aynı adı taşımış olmasıdır. Müellifin *Şerhu Hutabi'l-Erbâîn* üzerinde gerçekleştirdiği başka bir şerhidir. Burada müellif rivayeti nakletmiş, sonra *eş-şerh* diyerek gerekli izahatı yapmıştır. Diğer şerhinde ise rivayeti parça, parça ele alarak uzunca şerh etmiştir.

24- Prevâdî Hoca Sadık (ö. 1290/1873)

Bulgaristan'ın Prevâdî kasabasındandır. Tahsilini ve tefeyyüzünü İstanbul'da elde etmiş, Sarıyer'de ikamet ettiği için *Sarıyerli* namıyla anılmıştır. Hadis ve tefsir ilimlerinde ihtisas sahibi olmuştur. İstanbul'da vefat ederek Beykoz'daki Yuşa Tepesi'nde Şehitlik mevkiine defnedilmiştir.⁷⁴

⁷⁰ 29 Şevval 1290/10 Ekim 1873 tarihinde Matbaa-yi Amire'de tabedilmiştir.

⁷¹ Yazma nüshası Stl. Ktp. Şehid Ali Paşa, 540 numaralı mecmuanın 24^b-100^a varakları arasında yer almaktadır.

⁷² Eser hakkında bilgi için bk. H. Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 97; Selahattin Yıldırım, *a.g.e.*, s. 91.

⁷³ Yazma nüshası Beyazıt Ktp., Beyazıt Bl., 1223 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

⁷⁴ Hayatı hakkında bilgi için bk. M.Tahir, *OM*, I, 343-344.

Eseri: *Şerhu Hadîsi Erbaîn* (1001 Kelam)⁷⁵

25- Şevket Mustafa Efendi (ö. 1292/1875)

Müdakkik bir âlimdir. Tabib miralaylarından mütercim Salih Rıfki Bey'in oğludur. Talebelerine icazet verme esnasında 38 yaşında iken vefat etmiş, Edirnekapısı dışında defnedilmiştir.⁷⁶

Eseri: *Haşiye alâ Davûd el-Karsî Şerhi Usûli'l-Hadîs li'l-Birgivi*:⁷⁷ Davûd el-Karsî'ye ait şerh *kavlühu* ifadesiyle ele alınmış, gerekli görüldüğü yerlere haşiyeler düşülmüştür. Mu'an'an hadis bölümüne kadar genişçe açıklamalar yer alırken bu bölümden sonra bazı yerler aynen kalmış, bazı yerlere ise kısaca haşiyeler konulmuştur.

26-Yusuf Şükrü Harpûtî (ö. 1292/1875)

Meşayih ve Halidiyye ulemasındandır. İstanbul Vefa Medresesi'nde bir müddet müderrislik yapmış, burada Kadı Beyzâvî ve Celaleyn tefsirlerini okutmuştur. Daha sonra Medine'de Mahmudiye Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Burada vefatına kadar ilim neşri ile meşgul olmuş. Üç defa icazet vermiştir.⁷⁸

Eseri: *Hâşiye alâ Şerhi Usûli'l-Hadîs li Davûd el-Karsî*:⁷⁹ Eserine herhangi bir önsöz yazmamış olan müellif, muşannife ait ifadeleri parantez içerisine almış, bunların ilk bakışta kolayca fark edilmesi için üstü çizilmiştir.

Yusuf Efendizâde'nin Müslim şerhi, Beyzâvî, Ali el-Karî, Taberanî, İbn Salah, Nevevî, Irakî, Suyutî, Seyyid Şerif Cürcânî, İzz bin Abdusselam ve el-Hadimî'den istifade edildiği görülen eserde yer yer mukadder sualler takdir edilerek uygun cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

⁷⁵ Müellifin bu adla bir hadîsi Erbaîn şerhi olduğunu Bursalı Mehmed Tahir'den öğreniyoruz. (OM, I, 344.) Ancak eserin kütüphane kaydını tespit edemedik.

⁷⁶ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir OM, I, 338-339

⁷⁷ 20 Zilkade 1321/1903 tarihinde tab edilmiş olan eser Arapça olarak kaleme alınmıştır.

⁷⁸ Hayatı hakkında bilgi için bk. İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, II, 570; M. Tahir OM, II, 57.

⁷⁹ Arapça olarak kaleme alınan eserin müsveddesi 25 Ramazan 1292/11 Kasım 1875 tarihinde tamamlanmış, aynı yılın Zilhicce ayında müellif Medine'de Mahmudiye Medresesinde, müderris iken temize geçilmiş ve 1293 tarihinde tabedilmiştir.

27- Süleyman b. İbrahim el-Belhî el-Kazvîni (ö. 1294/1877)

Belh'te doğdu. Eğitimini Bedaħşan'da tamamladı. Belh'teki karışıklıklar üzerine ailesiyle beraber önce Bağdat'a, sonra Konya'ya geçti. Konya'da dört yıl kaldıktan sonra 1283/1866 tarihinde İstanbul'a geldi. Yusufpaşa'daki Hâşim Ağa Konağı devlet tarafından kendisine tahsis edilmiş ve Sultan Abdülaziz tarafından maaş bağlanmıştır. 1284/1867 tarihinde Feyzullah Efendi'den boşalan Murad Buhârî Dergahı meşihatine atanmış ve burada dokuz seneden fazla icra-yı meşihat etmiştir.⁸⁰

Eseri: *Yenabiu'l-Mevedde lizi'l-Kurbâ Ehli'l-'İbâd*.⁸¹ Ehli sünnet âlimi olduğu bildirilen müellif bu eserinde Ehl-i Beyt konusunu ele almış, ancak konuya Ehl-i Sünnet'ten çok Şia'nın bakış açısıyla yaklaşmıştır. Özetle eserde 100 bab başlığı altında Ehl-i Beytin fazileti ele alınmaktadır. Tathir ayetinden hareketle söze başlayan müellif eseri için kullandığı kaynaklara işaret ederken *Kütüb-i Sitte* dahil bir çok hadis eserini esas aldığına, ayrıca Ehl-i Beyt konusunda yazılan müstakil eserlere müracaat ettiğine işaret etmektedir.

Ehl-i Sünnet'in benimsemediği ve reddettiği rivayet, olay ve görüşlere hiç işaret edilmemiştir. Bu bakımdan esere bakarak müellifin Ehl-i Sünnet ekolünden olduğunu söylemek zor görünse de bu durum müellifin Halvetî-Nakşî olması ile alakalıdır. Eserinde hadisleri sıhhat bakımından hiç değerlendirmedeği görülen ve sadece bir nakledici rolü üstlenen müellifin metin içinde konuya uygun pek çok şiir zikrettiği görülmektedir.

28- Yemli hazâde Mustafa Kâmil (ö. 1294/1877)

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Elbistanlıdır. Mevlevî tarikatı müntesiplerinden ve kadılardandır. Kayseri hakimi iken 1294/1877 tarihinde vefat etmiş ve Seyyid Burhaneddin Türbesi civarına defnedilmiştir.⁸²

⁸⁰ Hayatı hakkında bilgi için bk. Vassaf, *Sefîne*, II, 105; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 408; *İzahu'l-Meknûn*, II, 731; Serkîs, *Mucemu'l-Matbuat*, s. 586; H. Mahmut Yücer, *a.g.e.*, s. 252.

⁸¹ Eser, biri 1301, diğeri 1302 tarihlerinde olmak üzere iki defa İstanbul'da basılmıştır. İkinci baskısının finansmanı İranlı bir tüccar tarafından sağlanmış ve dağıtılmıştır.

⁸² Hayatı hakkında bilgi için bk. İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, II, 460; M. Tahir *OM*, II, 58; *Kehhale Mucemil'l-Müellifin*, XII, 275-276.

Eserleri:

a- *el-Manzûmetü'l-Aliyye fi'l-Ahbari'n-Nebeviyye*⁸³: Usûl-i hadisle ilgili 97 beyitlik bir manzûmedir.

b- *Ta'likat alel manzûmeti'l-Aliyye fi'l-Ahbari'n-Nebeviyye*:⁸⁴ Müellif, kendi 97 beyitlik manzûmesini nesir halinde şerhetmiştir. Böyle bir çalışmayı hadis ilmini kolaylaştırmak ve talebelerin hocasız olarak hadis ilmini anlayabilmelerini temin etmek için ortaya koymuştur.⁸⁵

29- Mustafa Vahyî (ö. 1295/1878)

Aslen İstanbulludur. Hoca Hüsameddin Efendi'nin manevî evladı ve halifesidir. Şeyhinin vefatından sonra Eyüp'te Hâtûniye Nakşî dergahında şeyhlik yapmış, burada *Mesnevî* derslerini, tarikat zikirlerini ve diğer merasimleri otuz iki sene boyunca devam ettirmiştir. 1295 (1878) tarihinde Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir.⁸⁶

Eseri: *Hezzü'z-Zâkirîn Şerhu Hadisi Erbaîn*: Zikrin faziletine dair rivayetlerden derlenen bir kırk hadis şerhi olan eserde müellif, cehrî ve hafî zikrin bir müslümanın hayatında yapması gereken en önemli iş olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁸⁷

30- Harîrîzâde M. Kemaleddin Efendi (ö. 1299/1881)

19. yüzyılın velüd muharrir ve mutasavvıfıdır. Birçok tarikattan icazetli ansiklopedik bir âlimdir. 1267/1850 tarihinde İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mehmed Kemaleddin olup Rifaî şeyhlerinden Seyyid Abdurrahman Harîrî'nin oğludur. Fâtih Kütüphanesi hâfız-ı kütüplük görevi dışında resmî bir görev üstlenmemiş olan Harîrîzâde, Hırka-i Şerif semtindeki evinde eser

⁸³ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 460; M. Tahir, *OM*, II, 58.

⁸⁴ 27 Şaban 1282/1 Ocak 1866 tarihinde tamamlanmış olan eser bir yıl sonra 1283 de ikisi bir arada basılmıştır.

⁸⁵ Eser hakkında daha fazla bilgi için bk. Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadiscileri tarafından Yazılan Usul-ü Hadis Eserleri, Risaleleri ve *Nuhbetü'l-fiker* Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümelere", *AÜİFD*, I, s. 133.

⁸⁶ Hayatı hakkında bilgi için bk. Vassaf, *Sefîne*, II, 112; M. Tahir, *OM*, I, 184; Selahattin Yıldırım, *a.g.e.*, s. 92-93; H. Mahmut, Yücer, *a.g.e.*, s. 278-279.

⁸⁷ Sultan Abdulazîz devrinde 1279 (1862) tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser hakkında bilgi için bk. H. Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 97; Selahattin Yıldırım, *a.g.e.*, s. 93-94.

telifi ve irşad ile ömrünü itmâm etmiştir.⁸⁸

Eseri: *Feyzü'l-Muğnî fi Şerhi Hadîsi Kudsî "men talebenî"*.⁸⁹ Risale, "Kim beni ararsa bulur, beni bulan beni tanır, tanıyan bana âşık olur..." şeklindeki hadisin felsefî ve tasavvufî yorumundan ibaret olup Arapça'dır. Eserini 1289/1872 tarihinde bitiren müellif, şeyhi Muhammed Nuru'l-Arabî'ye arzetmiştir.

31- Topbaşzâde Ahmed Kudsi (ö. 1305/1887)

Mustafa adlı bir zâtın oğludur. Konya'nın Kadınhanı ilçesinde doğdu. Tahsilini memleketinde ikmal ettikten sonra Mekke'ye gitti. Burada Mekke müftüsü Seyyid Muhammed b. Hüseyin el-Kutbî'den fıkıh, hadis ve tefsir dersleri, Seyyid Muhammed b. Ali es-Senûsî'den de hadis ve tasavvuf dersleri aldı. Daha sonra memleketine dönüp Konya'ya yerleşti. Burada tedris ve irşadla meşgul oldu.⁹⁰

Eseri: *Hidâyetü'l-Mürtâb fi Fezâili'l-Ashab*.⁹¹ Müellifin bazı arkadaşlarının sahabe konusunda bir eser yazması teklifine binaen kaleme alınmış olan eser bir mukaddime, yirmi fasıl ve bir hatimedden oluşmaktadır. Birinci fasılda Sahabe'nin tarifi üzerinde durulmuş, yirminci fasılda ise Hz. Peygamber'in ümmetinin sahip olduğu faziletler ele alınmıştır. Ara fasıllar; Hz. Peygamber'in sahip olduğu bazı üstünlükler, Sahabe'nin adaleti, ehli beytin fazileti, Hülefa-i Raşidîn'in faziletleri ve Aşere-i Mübeşşere'nin faziletleri gibi konulardan meydana gelmektedir.

Hatime kısmında ise on üç bölüm halinde ahir zaman ümmetinin hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Bunlar; ümmetin âlimlerinin Benî İsrail'in peygamberleri gibi olmaları, Kur'an'ı ezberlemiş olmaları, ömürlerinin

⁸⁸ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 155-157; Yakup Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin Hayatı Eserleri ve Tibyânü vesaili'l-Hakâik*, (basılmamış Doktora Tezi); a. mlf. "Harîrîzâde Mehmed Kemaleddin Efendi", *MÜİFD*, sy. 7-10 (1995), s. 407-448; ay. mlf. "Harîrîzâde", *DİA*, XVI, 193; H. Mahmut Yücer, *a.g.e.*, s. 590-591.

⁸⁹ Yazma nüshası Sül. Ktp., Tirnovalı, 898/3'te kayıtlı mecmuanın 10-22 varakları arasında yer alan risale müellif nüshasıdır.

⁹⁰ Hayatı hakkında bilgi için bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 193; M. Tahir *OM*, I, 250; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, II, 51; Ahmed Kudsi Efendi, *Peygamberimiz ve Ashabı*, (trc. Erol Ayyıldız), Mukaddime; İsmail Lütfi Çakan, "Ahmed Kudsi Efendi", *DİA*, II, 97.

⁹¹ 1292/1874 tarihinde Matba-yi Amire'de tabedilmiştir.

azlığına rağmen sevaplarının çok olması, ganimetin kendilerine helal kılınması, akşam namazının kendilerine tahsis edilmesi ve Cuma gününün bu ümmete bahşedilmiş olması gibi konulardır.

32- Mehmed Hayreddin Filibevî (ö. 1305/1887'den sonra)

Meşhur biyografik kaynaklarda müellif hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Eserleri

*a-Âsâr-ı Hamidî:*⁹² Küçük yaştan itibaren hadis ve tefsir eserleri ile meşgul olduğunu belirterek söze giren müellif, Hz. Peygamber'den kırk hadis ezberleyen veya öğreten kimsenin şefaate nail olacağı müjdesinden hareketle derleme bir hadis eseri meydana getirmeye niyet etmiş ve seçtiği hadislerden bu eserini meydana getirmiştir. II. Abdulhamid'e ithaf edilen bu derlemede 121 hadis yer almaktadır.

Ağırlıklı olarak ibadet, ahlâk ve menhiyat konularından seçilen hadisleri müellif, râvî isimlerine yer vermeden Hz. Peygamber'in ismini zikrederek nakletmektedir. Kaynağını hiç göstermeden tercüme ederek kısaca şerh etmektedir. Lüğavî izahlara yer verilmemiş, genelde hadisin muhtevastaki mesajlar üzerinde durulmuştur. Bazen konuyu izah sadedinde yeni hadisler de zikredilmektedir. Seçilen hadislerin genelde sahih rivayetler olduğu görülse de bazen zayıf rivayetlere de eser içerisinde yer verilmiştir.

Değerlendirmeye esas alınan nüsha müellif nüshası olup 1301 senesinde kaleme alınmıştır.

*b- Hadîka-i Hamidî:*⁹³ Esere yazdığı uzun giriş yazısında müellif, Hz. Peygamberin hadislerini öğrenmenin ve öğretmenin şefaate nailiyete vesile olacağı esasından hareketle yazmaya başladığını belirtmiş, daha kolay anlaşılması ve umumun istifadesine açık olması için de Türkçe olarak te'lif ettiğini vurgulamıştır. 203 hadisin tercüme ve şerhinden ibaret olan bu eser

⁹² Müellif nüshası İstanbul Ün. Merkez Ktp., TY., 4654 numarada kayıtlı olan eser Türkçe olarak kaleme alınmış olup, sahife usûlüne göre yapılan sayımda 102 sahife olarak tespit edilmiştir.

⁹³ İstanbul Ün. Merkez Ktp., TY. 7345 numarada kayıtlı olan eser Türkçe olup 106 varaktan oluşmaktadır.

Sultan Abdulhamid'e ithaf edilmiştir.

Yer yer *Âsârü'l-Kemâl*, *Şifa-i Şerif*, *Buhârî* ve *Mesabih*'ten hadislerin nakledildiği bu çalışmada müellif hadislerinin büyük bir kısmını *Camiu's-Sağır*'den derlemiş ve bunları tercüme ederek gerekli şerhleri yapmıştır. Seçilen hadislerde belli bir konu göze çarpmamakta ise de genelde fezail ve ahlâkî konularla alakalı oldukları anlaşılmaktadır. Hadislerin rivayet yönü üzerinde hiç durulmamış, râvîlere yer verilmemiş, sıhhat durumlarına işaret edilmemiş, daha çok mana ve verilen mesajlara ağırlık verilmiştir. Tercüme-de sade bir Türkçe kullanılmış olduğundan kolayca anlaşılmaktadır.

Eser 1305 tarihinde müellif tarafından ikmâl edilmiştir. Yazmanın sonunda eserle ilgili olarak kaleme alınmış dört adet takriz bulunmaktadır.

33- Muhammed Şükrü b. İsmail Ankaravî (ö. 1305/1888'den sonra)

Hayatı, tahsili ve icra ettiği görevleri hakkında bilgi bulunamayan müellifin vefat tarihi de bilinmemektedir. Onun hakkında bildiğimiz tek şey mantıkçı âlimlerden biri olduğudur.⁹⁴

Eseri: *Miftâhu'l-Buhârî*.⁹⁵ *Buhârî*'nin önemini vurgulayarak ancak içinde yer alan hadislerin bulunmasının da zorluğuna işaret ederek söze başlayan müellif, eserini herhangi bir hadisin *Buhârî*'de bulunup bulunmadığının tespitini kolaylaştırmak için kaleme aldığını belirttikten sonra eserinde takip ettiği metottan bahsetmiştir. O'na göre, eserinin hem yazma nüshalarından istifadeye yardımcı olması hem de Mısır'da basılan dört ciltlik *Buhârî*' nüshasından faydalanmak için farklı bir usûl ile anahtar olacak bir kitap tasnif etmiştir. Bilindiği gibi yazma nüshalarda genellikle sahife numarası bulunmamaktadır. Bundan dolayı o, alfabetik sıraya göre dizilen metnin aranabilecek kısmını kısaca zikretmiş, sonra bu anahtar kitapta sahife numarası vermek yerine *Buhârî*'nin tasnif edildiği şekilde kitap ismi ve bab numarası vermiştir. Mısır'da matbû dört ciltlik nüshaya işaret etmek için de birinci cilt için ل, ikinci cilt için ب, üçüncü cilt için ك, dördüncü cilt için ise ع harfleri kullanılmış ve bu harfler kitap isimlerine işaret edilirken hemen üst

⁹⁴ Hayatı hakkında bilgi için bk. Kehhale, *Mucemil'l-Müellifin*, X, 70-71.

⁹⁵ Safer 1313/ Haziran 1895 tarihinde İstanbul'da tabedilmiştir.

kısmı konulmuştur. Alfabetik sıraya göre dizilen metinler bazı harf içinde de taksime tabi tutulmuş ve وى ve وى ile başlayanlar şeklinde başlıklar atılmıştır.

Eserin sonunda yer alan doğru yanlış cetvelinden anlaşılıyor ki eserde epey önemli hatalar bulunmaktadır. Bu bakımdan hata-savab cetveline bakmak ihmal edilmemelidir.

34- Ramazanzâde Abdunnafi' İffet Efendi (ö. 1308/1890)

1239/1823 yılında Adana'da doğdu. Ramazanoğulları hanedanına mensup olduğu için Ramazanzâde, edeb ve iffet sahibi olduğu için de *İffetî* lakabı ile tanınmıştır. Babası eski Adana müftüsü Hacı İshak Efendi'nin oğlu Muhammed Saîd Efendi'dir. Tahsilini Buharalı Abdurrahim Efendi'nin yanında ikmal ettikten sonra Bursa'ya müderris olarak tayin edildi. 1845 tarihinde İstanbul'a gelerek memuriyete başlamış ve kısa zamanda yükselme kaydetmiştir. Memuriyet hayatında ifa ettiği son görevi "*İntihab-ı Me'mûrîn Komisyonu Başkanlığı*" olmuştur. Bu göreve 1307/1889 yılında atanmış, 1308/1890 tarihinde Hac vazifesini ifa için gittiği Hicaz'da koleradan vefat etmiş ve Taif'te defnedilmiştir.⁹⁶

Eseri: *el-Eserü'l-Mu'teber fî Tercümeti Nuhbeti'l-Fiker*⁹⁷ Müellifin girişte dediğine göre o, *Mutavvel*, *Burhanü'l-Gelenbevî* ve benzeri önemli eserleri tercüme ve şerh etmiştir. Ancak ilgi alanı tefsir ve hadis olduğu için kendi alanında çalışma yapmayı daha çok istemektedir.

Bazı dostlarının kendisinden İbn Hacer'in *Nuhbe'sini* tercüme ve şerh etmelerini istemeleri ve böyle bir tercümenin usûl-i fıkıh ilmine de faydalı olacağını söylemeleri üzerine isteklere olumlu bakmış ve böylece bu eser meydana gelmiştir. Şerh mahiyetinde tercüme olan eser 1297/1879 tarihinde tamamlanmıştır.

35- Mehmed Raif (ö. 1309/1891)

İstanbul'da doğmuş olup doğum tarihi bilinmemektedir. Tefsir ve hadis

⁹⁶ Hayatı hakkında bilgi için bk. İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifîn*, I, 632; Abdunnâfi İffet, *en-Nef'ul-muavvel*, (mukaddime); Mehmed Tahir, *OM*, I, 387; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifîn*, VI, 199; İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1988, II, 1065-1072; Brockelmann, *GAL, Suppl*, I, 519; İsmail Durmuş, "Abdunnâfi İffet Efendi", *DİA*, I, 288.

⁹⁷ Eser 1301/1883 tarihinde İstanbul'da tabedilmiştir.

âlimi olan müellif, aynı zamanda Nakşibendi tarikatı mensubudur. 1309/1891 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Halvetî tarikatı pîranından Ümmî Sinan Dergâhı'ndadır.⁹⁸

Eseri: *Muhtasar Şemal-i Şerif Tercümesi*.⁹⁹ Eser, Tirmizî'nin *eş-Şemalü'l-Muhammediyye* isimli eserinin ihtisarı ve tercümesinden ibarettir. Hz. Peygamber'in şekil ve şemali, günlük yaşantısı ile ahlâk ve davranışları olmak üzere üç ana bölümden oluşan eser bir çok alt başlığa ayrılmış ve Resül-i Ekrem'in yaşantısı, hali ve tavırları detaylı olarak anlatılmıştır.

Müellif, ihtisarı yaparken rivayetlerin senedlerini hafzetmiş, sadece sahâbî râvilere işaret etmekle yetinmiştir. Pek çok Türkçe şiir ile de beslenmiş olan eserde, metin ile tercüme veya izahlar iç içe geçmiştir. Önce bir kısım metin verilerek tercümesi ve gerekli izahat yapılmakta, daha sonra diğer bir kısım metne geçilmektedir. Eser, Hz. Peygamber'e ittiban önemine değinen kısa bir hatime ile bitirilmekte ve okuyucu buna teşvik edilmektedir.¹⁰⁰

36- Mehmed Salâhî (ö. 1309/1891den sonra)

Meşhur biyografik kaynaklarda müellif hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Eseri: *el-Mecmûa es-Salahiyye*.¹⁰¹ Hadis usûlü konularına dairdir. Ön-sözünde belirtildiğine göre müellif bir grup arkadaşıyla beraber Birgivi'nin *Usûl-ü Hadisi*'ni Davud el-Karsî şerhiyle birlikte okumaya başlamış, ancak anlamakta güçlük çekmişlerdir. Mütalaaya devam ettikleri sırada Davud el-Karsî'nin şerhine Mustafa Şevket Efendi tarafından yazılan bir haşiye ile karşılaşmışlar, bunu göz önüne alarak eseri kolay bir şekilde çözmüşlerdir. Bu haşiyenin büyük faydasını gören müellif faydayı umumileştirmek için eseri haşiyesiyle birleştirerek neşretmeye karar vermiş ve yaptığı çalışma ile

⁹⁸ Hayatı hakkında bilgi için bk. İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, II, 391; M. Tahir, *OM.*, I, 318; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, X, 445; Adil Nüveyhid, *Mucemü'l-Müfessirin*, II, 563; Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakatü'l-Müfessirin*, II, 760.

⁹⁹ Eser İstanbul'da 1304/1886 tarihinde tabedilmiştir.

¹⁰⁰ Eser üzerine Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1990 tarihinde Ali Yüzdemir tarafından tez çalışması yapılmıştır.

¹⁰¹ Eser 1310/1892 tarihinde tabedilmiştir.

bu eser ortaya çıkmıştır.

Eserde asıl metnin ibarelerine “*kavlühu*” ile işaret edilerek şerhleri yapılmış ve kolay anlaşılır bir hale getirilmiştir. Haşiye olarak düşülen notlar genelde başka kaynaklardan nakledilmekte, istifade edilen eserlere işaret edilmektedir. Eserin yazımı 1309/1891 yılında tamamlanmıştır.

37- Kemâl İsmail Sadık Paşa (ö. 1310/1892)

Yozgatlı Vecihi Paşa'nın oğludur. 1244/1828 yılında doğdu. Kaleminden yetişerek bazı memuriyetlerde bulunmuştur. Mîr-i miranlık ve 1273/1856 yılında Rumeli Beylerbeyliği tevcih olundu. Meclis-i Mâliye âzâlığında ve ilk teşkil edildiği dönemde Meclis-i Âyân'da bulunmuştur. Sulehadan muhterem bir zat olup Türkçe, Arapça ve Farsça olarak şiir yazma kudretine sahipti. Vefatında Sultan Ahmed Camii karşısında bulunan, bağlısı bulunduğu Dügümlü Baba türbesine defnedildi. Eserlerini Dügümlü Baba Kütüphanesi'ne vakfetmiştir.¹⁰²

Eseri: *1011 Hadis Şerhi*: Eser müellife ait çeşitli risalelerin aynı eser içinde basılmasından teşekkül etmekte olup matbudur. Baskı yeri ve tarihi verilmemiştir. Eserde 60. sahifeden sonra sahife numarası da bulunmamaktadır.

Kemal İsmail Sadık Paşa'nın bu eseri, derlenen 1011 hadisin manzum şerhinden ibarettir. Müellif manzum olarak kaleme aldığı giriş yazısında hadis öğrenme ve öğretmenin faziletli bir iş olduğuna işaret ettikten sonra kendisinin de bu maksatla bu hadis eserini oluşturduğunu beyan etmektedir. Onun seçtiği 1011 hadisten ilk kırk ikisi en-Nevevî'nin *Kırk Hadis* mecmuasının hadisleridir. O bunları burada zikretmiş ve manzum olarak tercüme ve izah etmiştir. Daha sonra hadis eserlerini gözden geçirirken karşılaştığı kısa hadisleri eserine alarak değerlendirmiş ve aynı şekilde genelde dörtlüklerle tercüme ederek şerh etmiştir.

Hadislerin metinleri Arapça olarak nakledilmiş, tercüme ve izahları ise

¹⁰² Hayatı hakkında bilgi için bk. İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, I, 223; M. Tahir OM, II, 403; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, II, 288; Adil Nüveyhid, *Mucemü'l-Müfessirîn*, I, 93; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, II, 842-843; *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, V, 271; *İstanbul Kitapları Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, s. 468-469.

Osmanlı Türkçesi ile yapılmıştır. Müellif hadislerin senedlerini ve kaynaklarını zikretmemiş, bunu yapmamasının sebebini de eserinin hacmini genişletmemek olarak izah etmiştir. Hadislerin tertibinde gözetilmiş belli bir metot görünmemektedir. Hadisler sıhhat açısından değerlendirilmemiş, sahih kaynaklardan nakledilmiş olanların yanında çok zayıf rivayetlere de yer verilmiştir.

Eser müellifin 1011 hadis şerhini ikmal ettiğini belirtmesiyle son bulmaktadır.¹⁰³

38- Hüseyin Azmi Dede (ö. 1311/1893)

Mevlevî tarikatının önemli simalarından olup Geliboluludur. 1240/1825 tarihinde Gelibolu'da babasının yerine postnişin olmuştur. Galata Mevlevîhânesi son postnişini Ahmed Celaleddin Dede'nin babasıdır. Hammamîzâde İsmail Dede'den mûsiki meşk etmiştir. 1287/1870 tarihinde Kahire Mevlevîhânesi'ne tayin edilmiş, yirmi üç yıl burada vazife yaptıktan sonra Rodos üzerinden Beyrut'a geçmiş ve aynı yıl orada vefat etmiştir.¹⁰⁴

Eseri: *Temdidü'l-Hayât*: Eser, "es-Sadakatu terüddü'l-belâ ve tezîdü'l-umr" hadisinin şerhidir.¹⁰⁵

39- Şeyh Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (ö. 1311/1893)

Gümüşhâne'de 1822 senesinde doğdu. Babasının adı Mustafa'dır. İlk eğitimi ticaret için gittiği Trabzon'da aldı. 1831'de amcasıyla İstanbul'a geldi. Beyazıt Medresesi'ne devam etti, Kürt Abdurrahman Hoca ve Hafız Emin Efendi'den ders aldı. Üsküdar Alacaminâre Tekkesi şeyhi Abdulfettah Ukârî'nin sohbetlerine yirmi yıl kadar devam etti. 1848 tarihinde Mahmud Paşa Medresesi'nde gerçekleştirdiği iki halvet neticesinde Trablusşam Müftüsü Süleyman Ervâdî'den hilâfet aldı. 1859'da Cağaloğlu'ndaki metruk Fatma Sultan Camii'ni tekkeye dönüştürdü. 1863'te resmi bir görevle hacca gitti. 1877'de evlendi ve aynı yıl ikinci haccını yaptı. Bu yolculuğu üç yıl kadar sürdü. Mısır'da hadis okutup bir çok kimseye icâzet verdi. Dergah

¹⁰³ Prof.Dr. Raşit Küçük'ün eseri neşretme çalışmaları devam etmektedir.

¹⁰⁴ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 134; A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 240-242; Yücer, *a.g.e.*, s. 445.

¹⁰⁵ Mehmed Tahir, *OM*, I, 135.

mensupları arasında kurduğu yardımlaşma sandığı aracılığıyla hayırlı işlerde önderlik yaptı. İstanbul, Rize, Bayburt ve Of'ta kurduğu dört kütüphâne ve bağışladığı on sekiz bin kitap, başta Karadeniz, Kırım ve Dağıstan Bölgesi'ne gönderdiği 116 halîfesi, İslâmî ilimlerdeki kudreti ve Hadis sahasında yaptığı çalışmalarıyla "Ziyâiyye" şûbesinin kurucusu sayılmıştır. Pây-i tahtta kurduğu tekke, zamanında ve daha sonra muakkıpları tarafından "Dâruhadis" gibi çalışmış¹⁰⁶, derslerine devrin ileri gelen şahsiyetleri iştirak etmiştir. Kendisiyle Sultan. Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdulhamid'in istişârelerde bulunduğu, müntesipleri arasında Arap Mehmed Ağa, Erkân-ı harb livâlarından Münîb Bey, Reîsü'l-Ulemâ Tikveşli Yûsuf Ziyâeddin Efendi, vahdet-i vücûd neşesine sahip Kâtip Mustafa Fevzi Efendi, saray doktorlarından Emîn Paşa gibi zevat bulunmaktadır. 13 Mayıs 1893'te vefat ederek Süleymaniye Camii haziresine defnedildi.

a- *Râmûzü'l-Ehâdis*: Suyûtî'nin *Câmiü's-Sağîr*'i şeklinde tertip edilmiştir. 1275/1858 yılında telif edilmiş ve ilk nüshası aynı yıl içerisinde taş baskı olarak neşredilmiştir. Daha ziyade tasavvufi yorumlara müsait ahlak hadislerini içermektedir. 6400 hadisi ihtivâ eden 532 sayfalık eserin sonunda Hicaz ve Mısır bölgesinden on bir âlimin takrizi bulunmaktadır. Abdülaziz Bekkine tarafından *Hadisler Deryâsı* (1982) ismiyle tercüme edilmiştir.¹⁰⁷

b- *Levâmiü'l-ukûl*: Râmûz'un beş ciltlik şerhidir. Gümüşhânevî'nin en geniş eseri olup 1281/1864-1294/1877 yılları arasında başlanıp bitirilmiştir. *Hadisler Ramûz*'daki sıra ile şerh edilmiştir. 5 cilt halinde matbu' olan bu

¹⁰⁶ Ziyâiyye Şûbesi Mısır'da Zâhid el-Kevserî (1371/1951) tarafından neşredilmiştir. İ. Gündüz, *Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî*, İstanbul 1984, s. 5. Gümüşhânevî'nin eserlerini çoğunlukla Hadis sahasında vermesi, sohbetlerini hadis esaslı olarak inşa etmesi, muhib ve müntesiplerine ömrü boyunca hadis okutup, hadislere göre hayat tarzı tavsiye etmesi, tekkesinin *Dâruhadis* gibi çalışması ve bu usûlün postnişinlerince de sürdürülmesi bu asrın önemli bir vâkiası olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır'da kaldığı üç sene zarfında Nâsiriye ve Câmiü'l-Ezher'de *Râmûzü'l-Ehâdis*'i yedi defa okutarak hatmettiği, her defasında üç yüz Arap âlimine icâzet verdiği ayrıca tarîkatten beş kişiye hilâfet izni verdiği kaynaklarda geçmektedir. Hocazâde Ahmed Hilmi, "Gümüşhânevî", *Cerîde-i Sâfiye*, nr. 8-24, 6 Zilkâde 1330/4 Teşrîn-i Evvel 1328/ s. 6-8, Ayrıca bkz. A. N. Galitekin, "Tezkâr-ı Ebrâr Mevlânâ Ahmed Ziyâeddîn el-Gümüşhânevî", *Yedi İklim*, sy. 130, Ocak 2001, s. 56-7; M. Zâhid Kevserî, *İrgâmü'l-Merîd*, İstanbul 1328, s. 98-99. Gümüşhânevî'nin Hadis sahasındaki çalışmaları ve eserleri için bkz. İ. Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddîn*, İstanbul 1984, s. 98-104.

¹⁰⁷ İ. Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddîn*, s. 97-98

şerh, *Râmûz*'un hadisleri için yararlanılacak ilk kaynak olmaktadır.¹⁰⁸

c- *Garâibü'l-Ehâdis*: Asıl adı “*Acâibü'n-Nübüvve ve Dekâiku'l-Velâye*”dir. *Râmûz*'un numûnesi gibidir. Senedler hazfedilerek hurûf-u hecâ tertibiyle sıralanmıştır. Sadece sahâbî râvinin ismi zikredilmiştir. Ezberlenmesi kolay kısa ve özlü hadisleri bir araya getirmek amacıyla telif edilmiştir. Tamamı 96 sahife olan eserin, 2-58 sayfeleri arasında *Garâibü'l-Ehâdis*, 57-88. sayfeleri arasında *Mülhakât-u Garâibu'l-Ehâdis*, 89-94. sayfelerinde İmam Birgivi'ye ait *Usûlü'l-hadîs*, 94-96 sayfelerinde kendisinin *Risâle-i kavâid-i zabî'l-muhaddis* (Muhaddislerin, ashaptan hadis alma ve muhafaza etme) esaslarını gösteren eseri yer almaktadır. Hadislerin çoğunluğu *Kütüb-i Sitte*'den alınma olup mülhakatı ile birlikte 792+437=1229 hadisi ihtivâ etmektedir.

d- *Letâifü'l-Hikem*.¹⁰⁹ *Garâib*'in şerhidir. Ancak değerlendirmeler şeyhin diğer eserlerine göre daha kısa ve özlüdür.

e-*Hadîsi Erbaîn*: İçerisinde 42 hadis bulunan bu risâle Hz. Peygamberin “âlimler ve fakihlerle birlikte haşredilme” müjdesine nail olma emeliyle kaleme alınmıştır. Daha ziyâde ahlâkî ve ictimâî meselelere taallük eden hadislerin seçildiği metinler kısa ve özlüdür.¹¹⁰

40- Naim Abdurrahman Efendi (ö. 1312/1894)

Erbabı kaleminden, üç dilin edebiyatına vâkıf bir zat olup Şehrizorlu'(Süleymaniye) dur. Nakşibendiye mensubudur. Harput'da vefat etti.¹¹¹

Eseri: Hurufi hece adedince hadis derleyip Farsça'ya manzum olarak tercüme ve şerh ettiği bir eseri vardır. Mehmed Tahir Efendi eserinin adını vermez. Kütüphane kayıtlarına ulaşamadığımız için eserin adı ve mahiyeti hakkında bilgi veremiyoruz.¹¹²

¹⁰⁸ İ. Gündüz, *a.g.e.*, s. 98-101.

¹⁰⁹ Litoğrafya Destgâhı 1275/1869.

¹¹⁰ İ. Gündüz, *a.g.e.*, s. 101,102; H. Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s.99; Selahattin Yıldırım, *a.g.e.*, s.96.

¹¹¹ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, II, 469.

¹¹² Bk. M. Tahir, *OM*, II, 469.

41- Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1313/1895)

Bulgaristan'ın Lofça kasabasıdır. 1238/1823 tarihinde burada doğdu. Babası Hacı İsmail Ağa'dır. Lofça müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça okumaya başlamış, ardından kadı nâibi Hacı Eşref Efendi ve Müftü Hafız Mehmed Efendi'den dersler almıştır. 1255/1839 tarihinde İstanbul'a gelerek devrin meşhur âlimleri Hafız Seyyid Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Hâlil Efendi ve Birgivi Hoca Şakir Efendi'nin derslerine devam etti. Devlet kademelerinde çeşitli görevlerde bulunmuş olan Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat devrinin önde gelen şahsiyetlerinden ve Türk-İslâm ilim âleminin mümtaz simalarından biridir. Büyük bir ilim adamı olduğu kadar eğitimci, sosyolog, tarihçi, hukukçu edip ve mütefekkindir.¹¹³

Eseri: *et-Terğîb ve't-Terhîb*'in Tercümesi.¹¹⁴

42- Hüseyin Remzi Bey (ö. 1314/1896)

Tersane işçi başısı Emir Mustafa Ağa'nın oğlu olarak 1255/1839 tarihinde İstanbul Kasımpaşa'da doğdu. "*Evlîyâ Hüseyin Bey*" ve "*Miralay Hüseyin Remzi Bey*" gibi isimlerle meşhur olmuştur. Kasımpaşa Ortaokulu ve Askerî Tıp okulunda eğitim gördü. Çoğu halk sağlığı ile ilgili olmak üzere 58 civarında eser kaleme almış olan Hüseyin Remzi Bey, 1314/1896 yılında Kasımpaşa'da vefat etti. Kabri adı geçen semtte Tûrâbî dergâhındadır.¹¹⁵

Eseri: *Tıbbu'n-Nebevî*.¹¹⁶ Sağlıkla ilgili 42 hadis şerhini ihtiva eden ve kırk hadis derlemesi olan eser bir hadis çalışması olmaktan çok tıbbî bir eser olarak bilinmektedir. İki fasıl ve beş kısım olarak te'lif edilmiştir. Birinci

¹¹³ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir *OM*, II, 129-130; Yusuf Halaçoğlu-M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", *DİA*, VII, 443-448; *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, 58-59; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 236-239; *İstanbul Kitaplıkları Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, s. 136-137.

¹¹⁴ Eserin ismini tam olarak tespit edemediğimiz gibi, kütüphane kaydını da tespit edebilmiş değiliz. Cevdet Paşa'nın böyle bir eseri olduğunu Bursalı Mehmed Tahir'den öğrenmekteyiz. (Bk. *OM*, II, 132), Ayrıca İbnülemin Mahmut Kemal İnal Bey de bu bilgiye dayanarak eserin varlığından bahseder. (*Son Asır Türk Şairleri*, I, 239)

¹¹⁵ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, III, 214-215; *Türk Ansiklopedisi*, XIX, 425; Selahattin Yıldırım, *a.g.e.*, s. 185-186.

¹¹⁶ Eser 1309/1891 tarihinde İstanbul'da neşredilmiştir. Prof. Dr. Ramazan Ayvallı'nın eseri yeniden neşretme çalışmaları devam etmektedir.

fasılda tıp ve sağlıkla ilgili genel bilgiler verilmiş, ikinci fasılda ise beden sağlığı, çevre sağlığı ve bulaşıcı hastalıklardan korunma konularına yer verilmiştir. Her ne kadar ağırlıklı olarak tıbbî bilgiler verilmişse de yeri geldikçe konuya uygun hadisler de nakledilmiştir.¹¹⁷

43-Mehmed Arif Bey (ö. 1315/1897)

10 Rebülevvel 1261/29 Mart 1845'te Erzurum'da doğdu. Dönemin eğitim kurumları olan camilerde ve medreselerde eğitimini tamamladıktan sonra asker olan babası Hacı Ömer Bey gibi ordunun değişik kademelerinde ve Adliye Nezâreti'nde üst düzey görevlerde bulundu. 1300/1882 yılında Gâzî Ahmed Muhtar Paşa'nın refakatinde Mısır'a seyahat etmiş, 1311/1893 tarihinde ise Avrupa'ya seyahat neticesinde Avrupa'yı tanıma fırsatı elde etmiştir. Mısır Fevkalâde Komiserliği Baş Kâtibi iken orada mide rahatsızlığı geçirmiş, tedavi olmak için İstanbul'a dönmüş, 13 Safer 1315/6 Haziran 1897 tarihinde Heybeliada'da vefat etmiştir. Kabri Topkapı dışındaki Merkez Efendi kabristanındadır.¹¹⁸

Eseri: *Bin Bir Hadis-i Şerif Şerhi*.¹¹⁹ Müellif tarafından uzun gayretler neticesinde meydana getirilmiş olan eser, son devir Osmanlı toplumunda baş gösteren toplumsal çöküş ve İslam toplumunun geri kalmışlığının sebeplerini araştıran ictimâî hadis şerhciliğinin en güzel örneğidir. İslam toplumunun Batı karşısında geri kalmışlığının sebeplerini arama gayesiyle te'lif edilmiş olan eserde müellif, son devir Osmanlı toplumuna ve ilmiye sınıfına ciddi

¹¹⁷ Eserin tanıtımı için bk. A. Karahan, *a.g.e.*, s. 280; Selahattin Yıldırım, *a.g.e.*, s. 186-187.

¹¹⁸ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, II, 334; Mehmed Arif, *Bin Bir Hadis*, Kahire 1319/1901, s. 3-4; İbrahim Hatiboğlu, *Hadisleri Anlamada Toplumsal Boyut*, İstanbul 2000, s. 19-20.

¹¹⁹ İlk defa müellifin vefatından beş yıl sonra Kahire'de 1319/1901 tarihinde neşredilen eser, ikinci olarak, ilk neşirden sekiz yıl sonra yine Kahire'de 1325/1907 tarihinde, bu ikinci baskıyla aynı yılda Kazan Türkçesi'yle Abdürreşid İbrahim tarafından "*Bin Bir Hadis-i Şerif İçin Mukaddime*" başlığı adı altında yazdığı dört sayfalık bir mukaddimeyle birlikte Petersburg'da yayınlanmıştır. Eserin daha sonraları Latin harfleriyle de basıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki, 1959 yılında *Bin Bir Hadis* adıyla İstanbul'da, diğeri de yine aynı adla Ahmet Kahraman tarafından Tercüman 1001 Temel Eser serisi arasında yayına hazırlanmıştır. (bk. İbrahim Hatiboğlu, *a.g.e.*, s. 22-24.)

eleştiriler yöneltmiştir.¹²⁰

44- Mehmed Rasim Efendi (ö. 1316/1899)

Malatyalı olan müellif, muhaddis, müfessir, fakîh, kelamcı ve usûlcüdür. Diyarbakır Hukuk Mahkemesi reisliğinde bulunmuştur. Mevlevî Tarikatına mensuptu. İstanbul'da vefat etti.¹²¹

Eserleri

a- *Kimyâu's-Sa'ade fî Şerhi'l-Camii's-Sahîh li'l-Buhârî*,

b- *Nuhbetü'l-Belağa*: Eser, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker*'i üzerine yazılmış bir şerhdir.

45-Ahmed Hamdullah Efendi (ö. 1317/1899)

Babası Ankaralı olup kendisi Galata'da dünyaya gelmiştir. Tahsilden sonra taşra kadı nâibliklerinde bulunmuştur. 1296/1878 tarihinde Tedkikat-ı Şer'iyye azalığına tayin olunmuş, vefatına kadar bu görevine devam etmiştir.¹²²

Eseri: *en-Nücûmu'd-Derârî ilâ İrşâdi's-Sârî*.¹²³ 633 sahifeden oluşan eserin kısa önsözünde müellif çalışmasının mahiyeti hakkında bilgi vermektedir. O, *Sahîh-i Buhârî*'yi *İrşâdü's-Sârî* ile birlikte neşredilen nüshadan mütalaa etmiş, eserin kullanılmasını kolaylaştırmayı ve istenilen mevzuu kısa yoldan ulaştırılmasını temin etmeyi düşünmüş, buna binaen de söz konusu çalışmasını yapmıştır. Müellif bu eserinde sözü edilen şerhte geçen Buhârî metinlerini tarayarak tespit ettiği bütün kelimeleri baş harflerine göre alfabetik sıraya dizmiş, böylece bilinen bir kelimedden hareketle aranan mevzuun hangi cilt ve sahifede bulunduğunu gösteren anahtar bir kitap

¹²⁰ Mehmed Arif Bey'in bu mühim eserinden 41 adet hadis seçilmek suretiyle kısmen sadeleştirilmiş ve *Hadisleri Anlamada Toplumsal Boyut* (hz. İbrahim Hatiboğlu) adıyla neşredilmiştir. (Darulhadis, İstanbul, 2000)

¹²¹ Hayatı hakkında bilgi için bk. İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, II, 395; *İzahu'l-Meknûn*, I, 254, II, 257-260-396; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, IX, 304; XI, 11; Kemal Sandıkçı, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 83.

¹²² Hayatı hakkında bilgi için bk. İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 195; M. Tahir, *OM*, I, 248-249; Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, I, 210; Kemal Sandıkçı, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 62.

¹²³ Beyazıt Ktp., Beyazıt B1., nr. 1033.

meydana getirmiştir. Kendi ifadesine göre eserde toplam on dokuz bin üç yüz yirmi yedi kelime tespit edilerek alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Ahmed Hamdullah Efendi eserinde Buhârî nüshası olarak Mısır'da basılan on ciltlik *İrşâdu's-Sârî Şerhi*'ndeki metni esas almıştır. Kitabında cilt isimlerini şu kısaltmalarla göstermektedir: Birinci cilt (ا), ikinci cilt (ب), üçüncü cilt (ج), dördüncü cilt (د), beşinci cilt (هـ), altıncı cilt (و), yedinci cilt (ز), sekizinci cilt (ح), dokuzuncu cilt (ط), onuncu cilt (ق). Eserde aranan kelime bulunduktan sonra karşısında bulunan cilt numarası ve sahife tespit edilir ve yerine ulaşılır.

Ahmed Hamdullah Efendi'nin eserine birçok kimse tarafından takrizler yazılmış, müellif bunların hepsini eserinin baş kısmına derc etmiştir.

Birer nüshası Mısır ve Hindistan'a da gönderilmiş olan çalışmanın müellif nüshası değerlendirilmeye esas alınmıştır. 1278/1861 tarihinde eserini telife başlayan müellif çalışmasını 1285/1868 yılında ikmal etmiştir.

46- Fâik Salih Bey (ö. 1317/1899)

Manastırlı Haseki Hacı Ahmed Bey'in oğludur. 1241/1825 yılında Manastır'da doğdu. Devrinin âlimlerinden Arapça ve Farsça dersler alarak özel öğrenim gördü. 1259 (1843) yılında mülazemetle Manastır Askerî Kalemî'ne girdi. 1266/1849 yılında İstanbul'a geldi. Devlet dairesinde çeşitli kademelerde çeşitli görevler ifa etti. Edebiyat tarihlerine çeşitli çalışmaları ile geçmiş olan Fâik Bey, Divan şiirinde devrinin tanınmış simaları arasında yer alır. Aynı zamanda Halidiyye tarikatı şeyhlerinin büyüklerinden olan Feyzullah Efendi'nin müntesiplerindedir. İstanbul'da vefat etti. Kabri Rumeli hisarındadır.¹²⁴

Eseri: *Elfiyetü's-Seniyye fi'l-Âdabi'l-Ahmediyye*.¹²⁵ 1300/1882 tarihinde 1000 adet hadisin şerhine dair Türkçe kaleme alınmış olan bu eser, Hz.

¹²⁴ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, II, 375; İsmail Paşa, *İzahu'l-Meknûn*, I, 121; Kehhale, *Mucemil'l-Müellifin*, XI, 115; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 357-359; *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, III, 146.

¹²⁵ Yazma nüshası İstanbul Ün. Merkez Ktp.,TY., 5054 numaralı mecmuanın 1b-142a varakları arasında yer almaktadır.

Peygamber'in "لا تحدثوا أمي من أحاديث إلا بما يتحمله عقولهم" hadisinden hareketle kaleme alınmış olup; mekarim-i ahlâk, mehasin-i âdâb, zulmün çirkinliği, takdîs-i adalet, hikmet, siyaset, ulül emre itaat, ebeveyn'e hürmet, ilme rağbet, irfan ve fazilet sahibi kimselere muhabbet, müslümanlar arasındaki alakaları takviye etmek, başkalarına yardım ve destek ve hemcinslerimize karşı hüsn-ü muaşeret gibi konulardan oluşturulmuştur. Eserin ilk hadisi "Bismillahirrahmanirrahîm miiftahu kulli kitâb..."¹²⁶

47- Mehmed Tevfik Çerkeşizâde (ö. 1317/1899)

Halvetiyye-Şâbâniyye Tarikatı'nın Çerkeşiyye Kolu kurucusu Mustafa Efendi'nin torunu, Osman Vehbi Efendi'nin oğludur. 1242/1826 tarihinde Ankara'da doğdu. İlk bilgilerini babasından almış, Ankaralı Ahaveyn Ahmed, Çankırlı Ahmed, Vidinli Mustafa ve Hafız Seyyid Efendi'den dersler alarak tahsilini ikmal etmiştir. Anadolu ve Rumeli kazaskerlikleri dahil olmak üzere bir çok görev ifa etmiş, Meclis-i Meşayih nâzırı iken vefat etmiştir.¹²⁷

Eseri: *Ta'zîmu's-Sahâbe*.¹²⁸ Arapça olarak kaleme alınmış olan eserine herhangi bir mukaddime yazmayan müellif, hamdele ve salveleden sonra konuya girmiş ve sahabeye hürmet göstermenin vacip olduğunu, ayrıca onlara dil uzatmaktan sakınmak gerektiğini vurgulamıştır. Bu hususun bütün sahabe için gerekli olduğunu, özellikle Aşere-i mübeşşere konusunda daha hassas olunması gerektiğini ayrıca belirten müellif, daha sonra ashabın faziletine işaret eden ayet ve hadisleri ele alarak burada işaret edilen hususları dile getirmiştir. Sahabe arasında cereyan eden bir takım olaylar, bunların izahı ve halli üzerinde duran müellif bu konuları değişik eserlerden nakillerde bulunarak açıklamaktadır. En çok nakilde bulunduğu eserler; *es-Savâiku'l-Muhrika*, *et-Temhîd*, *el-Muvâfik*, *Tathîru'l-Cinân* ve *l-Lisân* gibi kelâmî eserlerdir. Hz. Ali ve Muaviye ile Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr arasın-

¹²⁶ Eser hakkında daha detaylı bilgi için bk. Sadık Cihan, *Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri*, s. 164.

¹²⁷ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 271; Nihat Azamat, "Çerkeş Mustafa Efendi" *DİA*, VIII, 273-274; S. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1980, IV, 126-127; Yücer, *a.g.e.*, s. 662.

¹²⁸ Yazma nüshası Sül., Ktp., Nuri Arlasez, 236 numarada kayıtlı mecmuanın 12^a-23^b varakları arasında yer almaktadır

daki olaylar, Yezid ve Hz. Hüseyin olayı en çok değindiği ve işlediği konulardır. Bu hususta Ehl-i sünnetin görüşü ön plana çıkarılmaktadır.

Değerlendirmeye esas alınan nüsha müellif nüshası olup başında müellifin ismi bulunmadığı gibi sonunda te'lif tarihi de verilmemektedir.

48- Mehmed Fevzi Efendi (ö. 1318/1900)

Babası Ahmed adlı bir zattır. 1242 (1826) tarihinde Tavas Yarangüme'de doğmuştur. İlk bilgilerini Ebû Saîd Hadimî'nin torunlarından Saîd Efendi'den elde etmiş, Manisalı Hacı Evliyazâde'nin yanında tahsilini tamamlamıştır. Uzun zaman Edirne müftülüğü yaptığı için ulema arasında Edirne müftüsü olarak tanınmıştır. 1318 (1900) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Fatih Camii avlusundadır.¹²⁹

Eseri: *el-Feyzü'l-Cârî fi Ta'rîfi'l-Beyzâvî vel-Buhârî*: Türkçe olarak kaleme alınmış olan eser matbu olup baskı tarihi ve yeri belirtilmemiştir.

Önsözde belirtildiğine göre tefsir kitaplarından *Beyzâvî*, hadis kitaplarından *Buhârî* ders halkalarında okunmaya ve okutulmaya devam etmektedir. Bundan dolayı müellif bu iki eseri ve müelliflerini tanıtmayı düşünmüş, bu sebeple eseri ortaya çıkarmıştır. Eserden faydalanmanın umûmî olması için Türkçe olarak yazmıştır.

İki bab ve yedi fasıl olarak tasnif edilmiş olan eserin birinci babında Beyzâvî üzerinde durulmuş, ikinci babda ise *Buhârî* ve eseri tanıtılmıştır.

Buhârî'yi çeşitli yönleri ile ele almış olan müellif, muhatabının taleb-i ulum'un müntehileri değil, mübtedîleri olduğunu da belirtmektedir. *Buhârî*'nin şerhlerini kaynak olarak kullanmış olan Mehmed Fevzi Efendi eserinin sonunda Türkçe, Arapça ve Farsça kasidelerle eserin meziyetlerini dile getirmiştir. Bu üç dilden başka dil bilmiş olsaydı o dillerde de kasideler yazıp *Buhârî*'yi öveceğini, ancak başka lisan bilmediği için bunlarla yetindiğini söylemektedir.¹³⁰

¹²⁹ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 249-2 Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, XI, 115; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 357-359; *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, III, 146-150.

¹³⁰ Türkçe kasidelerden birkaç beyit şöyledir: Her kim eylese Buhârî ile tevessül şâd olur, çünkü envâ-ı kaderden kurtulup dil şâd olur/ Sinci endûh içre kalbi daimâ mescun iken, ol Buhârî

49- Fâik Mehmed Bey (ö. 1319/1901)

Üsküplü Şeyh Mehmed Nûru'l-Arabî'nin halifelerinden ve ariflerden bir zat olup Usturumcalı'dır. 1319/1901 tarihinde misafir olarak bulunduğu Selânik'te vefat etmiş, Yenikapı dışındaki kabristanda Langaza caddesinin sol tarafına defnedilmiştir.¹³¹

Eseri: *Şerhu Hadisi "Mûtû kable en temûtü"*¹³²

50- Musacalızâde Mehmed Saîd Akhisarî (ö. 1320/1902)

Babası Ahmed Rumi Akhisarî'dir. Âlim ve şairdir. Arabî ilimleri babasından okudu. Tahsilini ikmal ettikten sonra memleketi Akhisar'da ilmini neşretmekle meşgul oldu. Bir çok te'lifi de olan Mehmed Said Efendi'nin daha çok talebe yetiştirmekle meşgul olduğu, üç defa icazet vermeğe muvafak olduğu anlaşılmaktadır. Akhisar'da vefat etmiş ve Uzuntaş Kabristanı'nda pederinin yanına defnedilmiştir. Şiir sahasında kuvvetli olduğu rivâyet edilmektedir.¹³³

Eseri: *Minhacu'n-Necâh ila Mi'raci'l-Felâh*¹³⁴: Kütahya Şer'î Mahkeme hâkimlerinden Ali Haydar Bey'in *Mi'racü'l-Felâh* adlı eseri üzerine yapılan bir hadis usulü şerhidir. Eserin önsözünde belirtildiğine göre müellif bir arkadaş grubu ile hadis ilminin eski zamanlardaki durumu ile bu zamandaki hali üzerinde sohbet etmiş, önemli bir eser yazılması fikri ortaya konmuş, ancak müellifin bu arzusuna olumlu cevap gelmemiştir. Bunun üzerine kendisi tek başına söz konusu eserini te'lif etmiştir.

Musannife ait metin parantez içerisine alınmış, her bir kelime ayrı ayrı şerh edilmiştir. Eser 1304/1886 tarihinde tamamlanmıştır.

Ali Haydar Bey'in *Mi'racü'l-Felah* adlı eseri İmaduddîn Tarsusî tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş olup Mehmed Saf'd Efendi'nin şerhi ile

hürmetine mutlak âzâd olur. İfâkad ile müçherdir bu tebşir bî hilaf, ol kitabın hürmetine ömr ve rızk müzdâd olur.

¹³¹ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, I, 143; H. Kamil Yılmaz, *a.g.e.*, s. 108.

¹³² Bk M. Tahir, *OM*, I, 143. Nüshasını tespit edemedik.

¹³³ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir *OM*, II, 41; *Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi*, VI, 217.

¹³⁴ Arapça olarak kaleme alınmış olan eser, 88 sayfa olup 1307/1889 tarihinde Bursa'da basılmıştır.

birlikte 1307/1889'da Bursa'da basılmıştır.

51- Talip Hocaîade Hafız İshak (ö. 1321/1903)

Üstün bir zat, erbab-ı kalem ve Nakşibendî tarikatı müntesiplerinden olup Erzurumlu'dur. Tahsilini ikmal ettikten sonra bazı memuriyetlerde bulunmuştur. Daha sonra İstanbul'a gelmiş ve belediye başkatibi ve müdür muavini olmuştur. Rivâyete göre nesri nazmından daha kuvvetli, derviş meşreb ve itikadî pak biridir. Yazıdaki üslubu Sinan Paşa'yı andırmaktadır. 1321/1903 tarihinde vefat etmiş, Üsküdar'da Karaca Ahmed kabristanında ailesinin yanına defnedilmiştir.¹³⁵

Eseri: *Tercüme-i Şerh-i Şifa-i Şerif*.¹³⁶ Önsözde belirtildiğine göre ümmet arasında büyük bir şöhrete ulaşmış ve çok kimse tarafından okunan, ancak anlaşılmasında güçlük çekildiği belirtilen Kadı İyaz'ın *eş-Şifa* isimli eserinin şerhi olan eser oldukça geniş bir muhtevaya sahiptir. Müellif Hocaîade, *eş-Şifa*'nın herkes tarafından anlaşılmasını te'min için bu eserini kaleme aldığı belirtmekte, ayrıca Hz. Peygamber'in sevgisine mahzar olmayı temenni ettiğini bildirmektedir.

Tercüme ve şerhten oluşan eser için kullanılan kaynaklara da müellif eserin başında işaret etmiştir. O, daha çok *eş-Şifa* üzerine yapılan şerhlerden el-Hafacî, ile Aliyyü'l-Kârî'nin şerhlerine müracaat etmiş, burada İmam Şümennî'nin *Müzilü'l-Hafâ an Elfazi's-Şifa* isimli eserini kaynak olarak kullanmıştır. Kaynakları arasında pek çok hadis şerhi ve tefsir bulunduğu da işaret etmektedir. Şerh esnasında metinlerin asılları verilmiş, daha sonra şerhleri ve açıklamaları yapılmıştır. Metinlerin üstüne kırmızı çizgi çekilerek işaret edilmektedir. Osmanlı devrinin son dönemlerine ait olan eserde gayet kolay anlaşılır bir Türkçe kullanılmıştır.

Değerlendirmeye esas alınan nüsha müellif nüshası olup tercümesi 1213/1895 yılında tamamlanmıştır.

52- Mustafa b. İsmail ed-Dımeşkî (ö. ?)

¹³⁵ Hayatı hakkında bilgi için bk. M. Tahir, *OM*, II, 154.

¹³⁶ Yazma nüshası Sül. Ktp., Pertev Paşa, 59 ve 60 numaralarda kayıtlı iki ciltlik eser Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bunlardan birinci cilt 307, ikinci cilt 271 varaktan oluşmaktadır.

Hayatı hakkında bilgi yoktur. Muhaddis usûlcüdür.¹³⁷

Eseri: *el-Muhtasar fi'l-Meliki'l-Muntasır*.¹³⁸ Sultan Abdülhamid devri müelliflerinden olan ve eserini sultana ithaf etmiş olan Mustafa b. İsmail'in bu eseri, te'lif değil bir ihtisar çalışması olup, Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Müellif, eserine yazdığı giriş yazısında cihadın önemine vurgu yapmış, özellikle bu devirde cihadın daha da ehemmiyet kazandığına ve Müslümanları buna teşvik etmek gerektiğine işaret etmiş, buna bir nebze katkıda bulunmak için de İbnü'n-Nehhâs'a ait "*Meşarikü'l-Eşvâk ila Mesari' il Uşşâk*" isimli eseri ihtisar etmeye karar vermiş ve bu çalışma ortaya çıkmıştır.

İbnü'n-Nehhâs'a ait eserin aslına dair metodu aynen muhafaza ettiği görülen müellif, çalışmasını dört fasıl ve otuz üç bab içinde ele almıştır. Eserde mükerrer rivayet ve ifadeler çıkarılmış, sened ve saireye yer verilmemiş, her bab için ihtiyaç duyulan özet bilgiler alınmıştır. Rivayetlerin bazen kaynakları zikredilmiş, bir kısım rivayetlerin sıhhat açısından değerlendirilmesi de yapılmıştır.

53- Mehmed Saîd b. Mûsâ (ö. ?)

Hayatı hakkında hiçbir bilgi elde edemediğimiz müellifin vefat tarihini de tespit edememekteyiz.

Eserleri

a- *Tuhfetü'n-Nebî*¹³⁹: Önsözde belirttiğine göre müellif, Sultan Abdülmecit Han'ın atlarına bakma görevini yürütürken bu esnada atlara ilgisi ve sevgisi artmış, buna binaen atlar hakkında bir risale yazmağa karar vermiştir. Bu iş için de *Buhârî* şerhleri, *Mişkâtü'l-mesâbih* ve Süyûtî'nin *Camîu's-sağîr*'i ile bazı lügat kitaplarını taramış ve burada elde ettiği hadislerle diğer bilgileri tasnif ederek bu eserini te'lif etmiştir. Eser bir mukaddime, dört fasıl ve bir hatime üzerine tertip edilmiştir. Mukaddimedede atın yaratılışı, birinci

¹³⁷ Bk. Kehhale, *Mucemü'l-Müellifin*, II, 252; Serkîs, *Mucemü'l-Matbuat*, s. 1750.

¹³⁸ Matbû olan eser, 1294/1874 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

¹³⁹ Türkçe olarak kaleme alınmış olup 25 varaktan oluşan eserin yazma nüshası, İstanbul Ün. Merkez Ktp.,TY., 6658 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

babda Hz. Peygamber'in atları, ikinci babda at beslemenin fazileti, üçüncü babda hangi renk ve cins atların besleneceği, dördüncü babda at ile ilgili mekruhât ele alınmakta, hatimede ise attaki uğursuzluk konuları hakkında bilgi verilmektedir.

Daha çok istifade edilmesi için Türkçe olarak yazıldığı belirtilen eserde hadislerin asılları verilmiş, tercümelere yapılmış ve gerekli açıklamalar ilave edilmiştir. Yer yer konu ile alakalı hikâye ve menkıbelerin de nakledildiği görülmektedir.

Değerlendirmeye esas alınan yazma nüsha müellif nüshası olup te'lif tarihi belirtilmemiştir.

b-Şerhu Tuhfeti'n-Nebî:¹⁴⁰ Eser, yukarıda bahsi geçen müellife ait "Tuhfeti'n-Nebî" isimli eserin aynı müellif tarafından yazılan şerhinden ibarettir. Daha önce yazdığı kısa risaleyi Padişaha takdim ettikten sonra ilgi görmesi üzerine bu defa şerh etmeye karar vermiş ve ilave olarak bir takım tefsir ve hadis eserleri tarayarak, hatta *baytarnâmeler*'i gözden geçirerek yeni bilgilerle eseri genişletmiştir.

Üslub olarak metindeki tertibe dokunulmamış, bazı alt başlıklar konmuş, rivayetler ve menkıbeler ilave edilmiştir. Şerhte müellifin naklettiği bilgilerle ilgili kaynaklara ve müelliflere de işaret ettiği görülmektedir.

Kolay anlaşılır bir Türkçe ile kaleme alınan eserin yazması müellif nüshası olup te'lif tarihi belirtilmemiştir.

54-Osman Hayri Tarsusî (ö. ?)

Hayatı hakkında bilgi bulamadığımız müelliflerden biri olan Osman E-fendi'nin vefat tarihini de tespit edemiyoruz.

Eseri: Tuhfeti'l-Mürşid:¹⁴¹ Rüşdiye mektebinde muallim olan müellif, cihad konusu hakkında bir eser yazmaya niyet etmiş ve bu konuda yazılan belli başlı eserleri tarayarak çalışmasını meydana getirmiştir. Osman Hayri

¹⁴⁰ Türkçe olarak kaleme alınmış olan 97 varaklık eserin yazma nüshası, İstanbul Ün. Merkez Ktp.,TY, 6711 numarada kayıtlıdır.

¹⁴¹ Türkçe olarak kaleme alınmış olan 289 sahifelik eserin yazma nüshası, İstanbul Ün. Merkez Ktp.,TY, 4357 numarada kayıtlıdır.

Efendi, II. Abdulhamid'e ithaf ettiği eserini beş baba ayırarak incelemiştir. Bu bablardaki ana başlıkları; 1. Cihad'ın şart ve farz olduğunun delilleri, 2. Cihadın fazileti, 3. Şehitlik ve fazileti. 4. Allah'ın yardımına vesile olan me'sur dualar, 5. Cihad hakkında inen âyetler şeklinde özetlemek mümkündür.

Eserde âyet ve hadislerin asılları verilmiş, daha sonra tercüme edilerek gerekli izahat yapılmıştır. Olaylar anlatılırken zaman zaman beyitler getirilmekte ve konuya uygun menkıbe ve hikâyeler nakledilmektedir.

Nakilde bulunduğu kaynaklara eserinin başında işaret ettiği için metin arasında değinmeyen Osman Hayri'nin bu eseri, 1297/1879 tarihinde Hüseyin el-Hıfzî isimli bir müstensih tarafından kaleme alınmıştır.

SONUÇ

XIX. yüzyıl; dünyada coğrafi, teknik ve fikrî bakımdan hızlı değişmelerin yaşandığı bir asır olmuştur. Söz konusu bu gelişme ve değişmeler Avrupa ülkeleri açısından yükselme ve ilerleme değeri taşıırken Osmanlı toplumu için gerileme ve dağılma habercisi olmuştur.

Böyle bir ortamda Osmanlı dönemi Anadolu coğrafyasında yetişen muhaddisleri ve te'lif ettikleri hadis eserlerini bir makale çerçevesinde tespit edip incelemeye çalışırken, Osmanlı Devleti için siyâsî, sosyal, iktisadî, ilmî ve askerî alanlarda hızlı bir gerileme dönemi olan, 18. yüzyıl muhaddisleri ve eserleri ile kısmen de olsa karşılaştırma yapmaya çalıştık.

Araştırmamız neticesinde varmış olduğumuz sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

1. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunda yetişmiş ve eser yazmış olan âlimlerin sayısı elli dört, te'lif ettikleri hadis eserleri ise toplam olarak yetmiş dokuz civarında olup bunlardan altmış üç kadarının kütüphane kayıtlarına ulaşım mahiyetleri hakkında bilgi vermeye çalıştık.

2. 19. yüzyıl Osmanlı toplumunun yetiştirdiği en muhakkik ve müdakkik âlimleri, Abdullah Eyyubî, Abdullah Ahıskavî ve Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî; en fazla eser vereni ise İbrahim Sıdkı İşkodravî'dir.

3. Bu çalışmamızda, Osmanlı Müellifleri yazarı Mehmed Tahir'den itibaren hakkında muhtemelen görmeden değerlendirme yapıldığı için şöhreti gölgelenmiş olan ve kütüphane kayıtlarına girmediği için de araştırmacıların dikkatini çekmeyen Abdullah Ahıskavî'nin *Levamiu'l-Envar* isimli orijinal ve önemli eserini tespit edip metodunu ve hadis ilmi açısından taşıdığı değeri ortaya koymaya çalıştık. Yapmış olduğumuz bu tespit ile eser üzerinde yeni bir takım çalışmaların yapılacağını ümit ediyoruz. "*Osmanlı Hadis Araştırmaları Projesi*" çerçevesinde Ahıskavî'nin bu eserini neşir çalışmalarımız devam etmektedir.

4. 19. yüzyılda hadis ilmi ile iştigal edenlerin büyük bir çoğunluğunun tekke ve tarikat erbâbından oluştuğu görülmektedir. Bunlar Nakşibendiye'den Süleyman Köstendilî, Abdullah Eyyûbî, Sûfizâde Seyyid Hasan, Yusuf Şükrü Harputî, Topbaşzâde Ahmed Kudsî, Eyüp Hâtûniye Tekkesi şeyhleri Hoca Hüsam ve Vahyî efendiler, Eyüp Murad Buhârî Tekkesi şeyhleri Reîsülkurrâ Feyzullah ve Süleyman Belhî efendiler, Gümüşhânevî Dergâhı şeyhi Ahmed Ziyâeddin, Şâbâniyye-i Çerkeşiyye'den Osman Vehbî ve oğlu Mehmed Tevfik efendilerdir.

5. Abdullah Ahıskavî, 19. yüzyılı daha çok yazılı hadis ilmi açısından değerlendirirken verimli olmadığını söylemektedir. Bu tespit doğru olmakla birlikte örgün eğitim dışında, cami ve tekkelerde halka açık olarak *Buhârî* ve *Şifâ* okuma geleneğinin canlı olması, hadis ve sünnetin tabana yayıldığını, bir nevi mutasavvıf muhaddislerin önderliğinde "halk için hadis" anlayışının uygulandığını göstermektedir.